

ادبي بحثونه

ليکونکی

Ketabton.com

مڪمل پاڇا «فت»

بسم الله الرحمن الرحيم

ادبی بحثونه

پښتو ټولنه په ډېره خوښۍ غواړي چه د پښتو یو قیمتي ادبي اثر د خپرونې ډگر ته راوباسي.

دا کتاب «ادبي بحثونه» نومېږي او د پښتو د پیاوړی او قوي ادیب ښاغلی گل پا چا الفت اثر دی. ښاغلی گل پا چا الفت د پښتو د ادب په آسمان کېږي د یو داسې ځلاند ستوری مثال لري چه هېچاته یې د ښودلو او ستایلو حاجت نشته. دی تقریباً له شپاړسو کالو راهیسې د پښتو ژبې د ادبي او علمي خدمت په لار کېږي لگیادی کار کوي او تر اوسه یې ډېر منظوم او منثور آثار لیکلي دی چه ځینې چاپ شوي دي او ځینې نا چاپ پراته دي. په چاپ شوو کتابونو کې لغوي څېړنه، بله ډیوه، پښتو سندري د ده منثور کتابونه او عالي افکار، د آزادی پیغام یې منظوم کتابونه دي.

دا دی اوس د ده یو بل منثور اثر هم د کابل په مجله کېږي او هم ځانله چاپېږي او پدې صورت د پښتو آثارو په نړۍ کې یو بل غوره کتاب زیاتېږي. او ښایي چه پښتانه یې له لوستلو څخه فایده واخلي او د دغسې آثارو قدر او احترام وکړي.

(صدیق الله رشتین د پښتو ټولني لوی مدیر)

د پښتو ټولني
د ادبياتو د خانگي له
خوا خپور شو

دې کتاب په ۱۳۲۴ کښې
د خوشحال خان جايزه
اخيستي ده

فهرست

مخ	عنوان
1.....	ادب.....
3.....	شعر.....
8.....	په ژوند کښې د شعر او ادب اغېزه.....
16.....	د ادب تاثیر په اسلامي فقه او ديني احکامو کښې.....
17.....	حقيقت او مجاز.....
17.....	صريح او کنايه.....
18.....	ظاهر، نص، مفسر، محکم.....
18.....	داستشنا بحث.....
19.....	لغوي تدقيق.....
20.....	د ادب بڼه او گڼه.....
21.....	فصاحت.....
21.....	بلاغت.....
22.....	عواطف.....
34.....	خيال.....
37.....	تمثيل.....
38.....	د دې بحث خلاصه.....
38.....	عاميانه بلاغت.....
40.....	د پښتو څو لنډۍ.....

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

ادب

ادب د کلمې اصل:

اصل بې "هذب" دی د بې عیب په معنی.

د هذب کلمه په اصل کې د هغې ونې لپاره استعمالېدله چې ځینې ځانګې او ځینې بساخونه به بې قطع شوه او صافه به شوه، وروسته دا کلمه له محسوساتو نه معنویاتو ته رانقل شوه او هغه چا ته هم وویل شوه چې عیبونه به بې ورک شوه یعنی مهذب به شو.

اهل لغت ټول په دې باندې متفق دي چې دمهدب کلمه دیوه کامل انسان لپاره د ونې له تهذیبه رانقل شویده، ځکه چې معنوي او عقلي امور له حسي اشیاو څخه ماخوذ دي لکه د عقل کلمه چې داوښ له جلب، عقل، عقل څخه ماخوذه ده.

نو د هذب د کلمې (ذ) په (د) بدل شو او دغه ابدال په عربي کې ډېر مثالونه لري لکه: هدم، هدم، جدم، جدم، د قطع په معنی (ه) په (همزه) بدله شوه او دا ابدال هم په عربي کې متعارف دی لکه: اهل، آل، ماه، ما او داسې نور....

نو هذب، هذب شو او هذب په ادب بدل شو.

ځینې وايي چې په یوناني ژبه کې ادیب هغه چاته ویل کېده چې خبرې به بې خورې وې او دښه اواز او ښې نغمې خاوند به و. نو هر کله چې عربي او یوناني لغتونه یوله بله ګډشویدی دغه لغت هم له یوناني څخه اخستل شوی دی. ځینې نور وايي چې ادب له (د ا ب) څخه ماخوذ دی چې دعادت په معنی دی او د حال و شان په معنی هم ذکر شوی دی لکه: (کد ا ب ال فرعون) مگر دغه راز اشتقاق په عربي کې ډېر نظایر نه لري.

ادب د کلمې تاریخ:

ځینې وايي چې دا کلمه د جاهلیت په زمانه او د اسلام په ابتدا کې نه وه ځکه چې نه د هغه وخت په ادبي اثارو کې راغلي ده او نه په قران کې شته بلکه لومړی ځل دا کلمه په دې نبوي حدیث (ادبني ربي فاحسن تاديبی) کې ذکر شویده (دا حدیث محدثینو په دغو الفاظو نه دي ضبط کړي) ځینې نور وايي چې دا کلمه د جاهلیت په زمانه کې هم وه او دا چې دهغه وخت په اشعارو او قران کریم کې نشته ددې دلیل نشي کیدای چې دا کلمه په هغه وخت کې هېڅ موجوده نه وه.

دوی د خپلې مدعا د ثبوت لپاره د ادلیل راوړي چې کوم وخت چې دا کلمه په حدیث او اصحابو یا د تابعینو په اقوالو کې راغله او هېچا بې د معنی او مفهوم پوښتنه ونه کړه معلومه ده چې پخوا هم وه او ارتجالانه ده ویل شوې.

وايي چې دا کلمه د حضرت علي (رض) په اقوالو کښې هم ډېره راغلي ده او د جاهليت په وخت کښې هم (اکثم) بن صيفی د بني تميمو مشهور خطيب ذکر کړیده.

د ادب تعريف:

لغوي معنی خو بې تهذيب دی او څه شی چې له چاسره يا له کوم شي سره لایق او مناسب وي هم ادب ورته ويل کېږي لکه: دمجلس آداب د معاشرت آداب او داسې نور.....

اصطلاحاً ادب هغه پوهه ده چې انسان پخپله وينا او بيان کښې له خطا او غلطۍ څخه ساتي، ځکه ادبي علوم هماغه علوم بلل کېږي چې د وينا ښه والی او بدوالی، غلط او صحيح، خوروالی او پیکه توب ښيي او په منثور او منظوم کلام کې د فصاحت او بلاغت لخوا بحث کوي.

د ادب په تعريف کښې ويل شوي دي چې ادب د ښو الفاظو په وسيله دخپلو احساساتو او ادراکاتو يا د زړه دخبر وښکاره کول او داوړېدو نکو په ذهن کښې بې کښينول دي، يعنې ادب يوازې د افکارو او روحي حالاتو اظهار نه دی بلکه له يوه ذهنه بل ذهن ته انتقال او ابلاغ هم په کښې ملحوظ دی.

د انتقال که په ښه ډول او مهارت سره وي چې هم په کښې ښه کلمات انتخاب شوی وي او هم دکلماتو دښه ترکیب او ښه استعمال په لحاظ د فصاحت او بلاغت مراعات شوی وي ادب ورته ويل کېږي او که داسې نه وي نو عادي خبرې دي.

د ادب تقسيم:

ادب د خپل جوهرې او ذاتي تقسيم په لحاظ دوه ډوله دی:

ادب محض، ادب مخلوط.

ادب محض هغه دی چې بې د بيان له لطف او خوروالي څخه او بې د بدیع احساس له تحريکه بل مقصد او بله غايه په کښې نه وي لکه ځينې عشقي غزلې چې درحمان بابا يا د حميد او خوشحال او نوروشاعرانو په ديوانو کښې گورو يا ځينې منثور اشعار چې دطبيعي مناظرو يا احساساتو او عواطفو تمثيل په کښې وي.

مخلوط ادب دپته وايي چې يو اديب کوم تاريخي، علمي، اجتماعي مطلب په ادبي پرايه کښې راوړي او ادبي رنگ ورکړي، نو دلته ادب واسطه ده او په لومړی صورت کښې غايه ده.

دلومړي قسم ادب په لحاظ د ادب موضوع شاعرانه احساسات او عواطف، روحی کیفیتونه، حسن او جمال، دطبیعت ښکلي مظاهر او مناظر، نفسي اغيزې، قلبي تمایلات گڼل کېږي. مگر دوهم قسم ادب هرڅه په غیر کښې نيسي او کيدای شي چې سړی ساينس او تخنيکي يا رياضي مسایلو ته هم ادبي رنگ ورکړي او ادب په هرڅه کښې گډ کاندې.

شعر

څوک وايي هغه موزون کلام دی چې دانسان په احساساتو او عواطفو کې تر حېرېک پيدا کوي، ځينې نور وايي هر کلام چې دغه کار کولی شي وزن او قافيه ولري او که نه هغه شعر دی.

څوک بيا وايي چې نه هر څه چې په زړه اثر کوي او په انسان کې تعجب يا جوش او جذبه پيدا کوي هغه شعر دی، نو ددوی په نظر کې جها ن ټول شعر دی چې سړی يې داسمان په ستورو او شفق کې، د ډکواو مستو سيندونو په څپو، د ګلونو او چمنونو په رنگ او طراوت کې دغرو په لورو څوکو، د ابشارونو په مستی، د بلبلو په شور، د بڼکلو په بڼايسته سترگو او نازونو کې گوري، نه يوازې دانه! دمهجورو او ارزومندو په اوسېليو، د دردمنو په آه و فریاد، دمظلومانو په ژړا کې هم شعري کيفيت موجود دی.

له دغسې مختلفو تعريفونو څخه معلومېږي چې يو داسې کلام چې په زړه او احساس تائير کوي او په کلاسيکي تعبير (بدیعي احساسات په شور راوړي) هغه خوارو ورو شعردی، نوکه ځينې نور شيان هم شعري وي به، مگر هغه شعر چې خلق پرې يو شاعر ستايي هغه همدغه شی دی او په الفاظو کې ځای لري ددې شعر د عناصرو او اصلي اجزاؤ په باب کې ډېرې خبرې شويدي چا په شعر کې وزن ډېر مهم جز بللی دی او چا ادبي صنعتونو ته په ډېر اعتنا کتلی دی، پخوا به خلکو دغه شعري صنايع چې ځينې لفظي او ځينې معنوي دي د شعر په ماهيت او حقيقت کې داخل کېل مگر اوسنی يې د شعر لباس او زيور بولي. همدغه سبب دی چې د پخوا وخت ادبي مبصرينو او منقدينو دغو صنعتو ته په اصلي نظر کتل او د شعر قيمت يې په همدغه معيار سنجاو، ددوی په نظر کې به بڼه شعر هماغه و، چې کوم معنوي صنعت به پکې و لکه: صنعت طباق، صنعت مقابله، مراعات النظير، صنعت مشاکله، صنعت مزاجه، صنعت ارضاد، صنعت عکس، صنعت رجوع صنعت توريه، صنعت استخدام، صنعت جمع، صنعت تفریق، صنعت جمع او تفریق، جمع او تقسيم، جمع او تفریق و تقسيم، حسن تليل، استنباع، اطراد، تعجب او داسې نور.....

يا به په کې له لفظي صنايعو کار اخستل شوی و لکه: تجنيس، قلب، اشتقاق، رد العجز علی الصدر، ذوالقافيتين، متلون او داسې نور.....

مگر اوس څوک په دغه راز جامو او کالونه غولېږي او د شعر ناوې پخپله گوري، په دې کې څه شک نشته چې يو بڼه لباس په هروخت کې هر چاته ضرور دی او بې لباسه شيان بڼه نه ښکاره کېږي، مگر لباس په هروخت کې تغير کوي او د زيب و زينت سامان وخت په وخت بل راز کېږي. کله خلک اوږدې جامې اغوندي کله لنډې يووخت بڅی او چکنونه رواج وي بل وخت ساده لباس بڼه کېل کېږي، کله په کالو کې ډېر افراط کېږي او کله بيا هغه پايښوونه او د سرو نټکۍ له رواجه ولوېږي. شعر هم په دې وخت کې خپل لباس او زيور له پخوانه بل راز کړی دی او هغه ټول پخواني کالي نه اغوندي، که څوک يې په ډېر زور او تکلف ورواغوندي نو خلک يې نه خوښوي بلکه عيب يې گڼي.

دغه اوسنی نظريه چې د شعر په باب کې پيداشوي او شعر غير له دغو ادبي صنايعو څخه يو بل معنوي شی بولي د پښتو په اشعارو کې يې له پخوا نه تطبيق وینو او زمونږ ددې وخت ځينو ښاغلو ادیبانو چې ددغه صنعتو لپاره په ډېر تکليف يو يو بيت چېرته په ديو انونو کې د مثال او نمونې په ډول پيدا کړي داهماغه صنعتونه دي چې په غير قصدي او ارادي ډول په پښتو اشعارو کې پيداشوي او څه ډېر زيات کوشښ ورپيسې نه دی شوی. يعنې پښتو شاعرانو د خپل زړه، خپلو احساساتو او عواطفو ترجماني کوله او خپلې سندري به يې ويلې نوکه به ځينې صنعتونه هم په کې راغله راتله به، مگر دوی اصلي شی نه گانه او همدغه شی ته يې شعر نه ويلي بلکه د زيور او لباس په نظر يې ورته کتل.

ددې لپاره چې دا خبره په خوښينۍ او محض تعبيراتو حمل نشي شعر به د ځينو پښتو شاعرانو په نظر کې وښيو، چې دوی شعر ته په کومه سترگه کتلي دي او د شعر ماهيت دوی ته څنکه جلوه کړې ده؟

شعر د خوشحال خان په نظر کېښي:

لکه غشي لره بويه تيرانداز
هسي شعر لره بويه سحر ساز
هميشه دزره په لاس تلله د وزن
زيات وکم له وزنه يوتوري غماز
په تورآس د حقيقت ناوې سپره کا
په سپين مخ پلوني ولي دمجا از
سل جلوي سل کرشمې سل مکيزونه
په نظر کېښي ېې ښکاره دسترگو ناز
دصنعت زيورپه خورنگه ورپوري
د تشبیه چندن چووه باندي طراز
دمضمون دنزاکت غمزه ورڅخه
سرتريايه درست صورت سره يوراز
که په نظم کېښي کارگه او تپوس راوري
هم دزرونو په ښکار گرځي لکه باز
چې يوه وينا ېې وکره هوبسيار هغه
عاقلان به ويل کاندې په ايجاز

خوشحال په دې بیتوکښې کمال کوي چې خپل اغاز په غشی اوتیراندازی کوي ځکه چې دشرغشی هم په زرونو لکېږي او همدغه بې هدف دی، سحرویل ورته که څه هم نوی تعبیر نه دی مگر منلی او مسلمه خبره ده، داچې له وزنه یوزیات یاکم توری غماز بولي ډېره ښه خبره ده او له غمارنه ورته بله ښه کلمه نشوپیداوکولی، که ووايو چې د غماز کلمه به هېچا دغسې په ځای نه وي استعمال کړی څه غلطه خبره به نه وي.

د خوشحال له دغه شعر څخه معلومېږي چې دی بې وزنه کلام ته شعر نه وايي، په دریم بیت کښې چې دحقیقت ناوې په تورآس سپروي او په سپین مخ بې دمجاز پلو نيسي څومره ښه تعبیر دی ځکه چې حقیقت ومجاز علاوه په دغه مفهوم چې دبلاغت په فن کښې بې لري او دیوې کلمې استعمال په موضوع له، معنی کښې حقیقت بولي او په نورو ځایو کښې بې مجاز گڼي د تصرف او عرفان په لحاظ بله معنی لري او نورکوايف په کښې لیده شي. په هرصورت مورویلی شو چې خوشحال بې حقیقته کلام ته شعر نه وايي او بې حقیقت له سپین مخه دمجاز ښایسته پلواو رنگین پورنی هم څه اصلي غایه نه بولي.

د خوشحال په نظر کښې شعریوه حقیقي ناوې ده چې هم سپین مخ لري هم مجازي پلو، چې له سلو جلوو سلو کرشمو مکیزونوسره بې په سترگو کښې هم نازشته او دصنعت څورنگه زیور ورپورې دی.

وگورئ! چې خوشحال صنعت ته د زیور په سترگه گوري او اصلي معشوقه بې نه گڼي دمضمون دنزاکت غمزه هم بې له صنعته یوبل شی گڼي او سرتراپه دشر په صورت کښې تناسب اوبوراز والی غواړي بیانوايي چې په دغسی نظم کښې که کار که او تپوس راوړل شي هم داسې باز ورځنې جوړشي چې د زرونو ښکارکوي.

هوا! دشرله زرونو سره کاردی او د همدغه ښکارلپاره پیداشوی دی په دې بیت کښې علاوه په دې لطف چې له کارغه اوتپوس نه زره ورونکی باز جوړوي دا لطف هم شته چې دزره دښکاربه یادلو سړي ته دخپلې اولې مصرې تیراندازی اوغښې هم یادوي، په وروستی بیت کښې چې ایجاز یوه شاعرانه او ادبي هونبیاړي بولي ښايي چې دخپل دغه شعر ایجاز اوزیاتو دلالتونوته به هم اشاره کوي چې څومره ښه مطالب بې په کښې ځای کړی دی او په یوڅو بیتوکښې بې دومره څه ویلي دي چې یوه لویه مقاله یایوه رساله ورځنې جوړیدی شي.

شعر حمید په نظر کښې:

شـعر نه دی داخونـاب دزخـمـي زره دی

یادسـتي وتلـی دم لـه خـولـي دمـخـره دی

یا نغمـه دنـیم بسـمل مرغـه دخـولـي ده

یا مجنـون تـه معمـا ښـکلـي لیلـی ده

یاسا دویندو و اباسا دیندوهلی موج دی

یالسه بنساره دحیرت وتلی فوج دی

دلته که څه هم حمید په ظاهره کښې وایي چې شعر نه دی مگر مطلب یې دادی چې همدغه شی شعردی اوپه دې درې بیتوکښې دی خپله نظریه د شعر په باب کښې پوره ښکاره کوي. که څوک دا بیتونه په دقت وگوري هغه پوهېږي چې حمید شعرته څه وایي او شعر دده په نظریه کښې څنګه ښکاره شوی دی؟ (ددی بیتو مورد به خاص وي مگر حکم یې عام دی، دی وایي شعر یاد زخمې زړه خوناب دی یا هغه وروستی دم دی چې له صورت او کالبوت څخه په ډېر حسرت وتلی وي او ډېرې ارزوګانې پرې ایښی وي یا دعشق دنیم بسمل مرغه یا مجنون ته دلیلی معما ده یا دویندو د جوش موج یا یو عالم حیرت دی چې دی ورته فوج وایي اود حیرت له ښاره یې راوتلی ګڼي.

د حمید زیات مهارت په دی کښې دی چې د شعر په تعریف کښې یو عالم تر دد ښکاره کوي او سړی پوهوي چې شعر پېژندل څه اسانه کار نه دی. دا آسانه خبره ده چې سړی ووايي شعر دانسان بدیعي احساسات خو ځوي مگر که پوښتنه وشي چې څنګه اوپه څه راز، او شعر دومره اغیزه له کومه کړه؟ نو خبره ډېره ګرانېږي او د حمید غوندې یو موشکاف بویه چې دا ځواب ووايي او د شعر په معرفي کښې د شعر د تاثیر علت او سبب هم بیان کړي.

د حمید دغه تعریف چې د شعر لپاره شاعرانه تعریف دی، مور دې ته ملتف کوي چې شعر یو درد او احساس، یو د عشق او جمال پیغام، دیوه هیجان او اعجاب او تحیر موج او فوج دی چې په الفاظو او کلماتو کښې یې ګورو.

شعر د شیدا په نظر کښې:

مضمون د شعر لکه پیکر دی

رنګین الفاظ یې رخت و زیور دی

ورته ضمه ضرور دی دا دواړه څپه زه

پیکر که هر څو دلربا تادی

شیدا هم په شعر کښې پیکر او زیور سره بیل کړی دی او داسې نه کوي چې یوازې رنګینو الفاظو ته شعر ووايي او شعاري په الفاظو کښې ولټوي مگر یې رخت و زیور هم نه خوښوي اوپه دې ضرورت اقرار کوي. که رښتیا ووايو له دغه ضرورته هېڅوک سترګې نشي پټولی او رنګین الفاظ دا حق لري چې رخت و زیور یې وبولو ځکه چې د الفاظو تاثیر یوه منلې خبره ده او هر څوک پوهېږي چې ادبي کلمات په هر چا او هر ځای کښې قوي حاکمیت لري.

ډېر شعرونه شته چې یومضمون په کښې راغلی دی او دتوارد په اثر کښې هغه څه چې یوه شاعر ویلي بل هم ویلي دي مگر دیوه الفاظ شاعرانه دی او دبل نه دی ځکه دیوه شعر ښه ګڼل کېږي او د بل هغومره نه.

شعر د عليخان خټک په نظر کېښي:

عذاب نه دی نه ثواب شعر خو ثوب دی

گاه ېې اغوندي انسان گاهې سبوع

عنوانات دي دا ابيات معنون حکم

ښه بد گوره دمحمول او د موضوع

د عليخان له دې دوه بيتو معلومېږي چې دی منظوم الفاظ شعرکني او وايي چې شعريو لباس دی چې کله به ېې ښه سړی اغوندي او کله بد، يعنې دی لکه خوشحال او شیدا شعر يو پيکر نه بولي چې لباس ته محتاج وي بلکه لباس ېې گني چې کله يوه ښه شی او کله بدشی ته په غاړه کېږي، د عليخان نظريه هم د شعر په نسبت لکه د پخوانيو نظريه داسې ده اوس هم ځينې کسان شته چې وايي شعريو ښايسته لوبی دی چې کله په کېښي دوا او کله پکښي زهر لوبېږي يا شعر يو زيور دی چې کله ښې ښځې او کله بدې ته په غاړه کېږي (۱)

مگر د عليخان په نظريه کېښي يوشی شته چې دی ېې دې خبرې ته اړکړی دی چې شعر ته لباس ووايي، هغه شی دادی چې عليخان له ځينو داسې ملايانو سره خبرې کوي چې هغوی شعر ممنوع گني نودی مجبور دی چې شعر ته نه ثواب او نه عذاب ووايي بلکه ثوب ېې وبولي اود شعر لمنه د دوی له لاسه خلاصه کړي، د همدې لامله ددغو بيتواغاز هم په دی ډول کوي:

عالمان شعر په څه گني ممنوع

ډېر ابيات له آنحضرته دي ممنوع

عذاب نه دی نه ثواب شعر خو ثوب دی

گاه ېې اغوندي انسان گاهې سبوع

که چېرې عليخان ېې ددغسې کوم عامله د شعر حقيقت بيانولی يا چاترېنه پوښتنه کړی وای چې شعر څه شی دی؟ يقين دی چې شعر به ېې تش لستونی نه وگڼلی ځکه چې عليخان کوم داسې شاعر نه دی چې د شعر حقيقت او معنويت ته نه وي پريوتلی او محض منظوم الفاظ ورته شعر ښکاره شوی وي. که څوک دده ديوان وگوري او دده شعرونه له نظره تېر کړي يقين به وکړي چې دغه راز مفکوره او دی ډېر سره لرې دي. مگر خبرې د اقتضاتو تابع دي کله چې د سړي مطلب په يوه شي کېښي بل شانته وي نظريه ېې هم بل راز شي.

(۱) پدې باب په بله ډيوه کې يومضمون شته چې دلته ېې بيانہ رانقلوم.

رحمان بابا چې دشعراو ادب په مقام کېني لور خای لري اوسری يقين کولی شي چې دده له نظره دشعر حقيقت پټ نه دی پاته، خومانه ېې په ديوان کېني کوم شعر مخې ته نه دی راغلی چې ده د شعر په نسبت خپله نظريه په کېني ښکاره کړی وي او موږ پوه شو چې شعر دده په نظر کېني څه راز و؟ مگر چې دشعر رنگ و صورت ته ېې کورو او دا هم په نظر کېني نيسو چې دی خپل شعر په ساده انشاء اوسوزان شعر ستايي پوهېږو چې دی په شعر کېني معنوي حقيقت اوسوز خوښوي او ساده جمال ورته ښه ښکاره کېږي.

په ژوند کېني دشعر او ادب اغېزه

که ژوند او حیات ته ښه خیر شو او دانسانانو کامیابی اوناکامی په نظر کېني ونيسو، ددبختيو اونیکبختيو په پټو پټو سبونو پسې سترگې وغړوو پوهېږو چې ادب او ادبي رجال په دنيا کېني موفق دي او ژوند دادب په ارابوروان دی. هغه اشخاص چې په جامعه کېني مقبول او هغه کسان چې په بدنظر کتل کېږي په عقل او فکر، عمل او کردار کېني به ېې لږ فرق وي مگر په ادبي لحاظ به ډېر تفاوت لري.

دا چې له یوه بل نه اوږو فلانکی په خبره پوهېږي یادښه سلوک خاوند دی، فلانی سړیتوب لري، ددې ټولو خبرو رجحان د هغه ادبي حیثیت اوشخصیت ته وي او د هغه له ادبي اوصافو څخه مختلف تعبیرونه دي.

که سړی داشخاصو شخصیت تحلیل کړي او هغه ټول صفتونه چې داشخاصو شخصیت ترې نه تشکېلېږي تجزیه کاندې هېڅ شک نشته چې ادبي خصایص او ممیزات په کېني ستره برخه لري او دا اجتماعي سعادت او شقاوت سرپه همدغه خای کېني دی. دلته تاسې د ځينو بدبختوشاعرانو حال اوحیات په نظر کېني مه نيسئ ځکه چې دوی د هغو ادباؤ په نسبت چې له مواقعو نه په خورو خبرو، ظرافتو نو او لطایفو، ادبې حکایاتو او اشعارو استفادې کوي خورا لږ دي او هېڅ په حساب کېني نه راځي.

دلته غرض له ادب او ادباؤ څخه یواځې شعر اوشاعران نه دي بلکه هغه اشخاص دي چې دوخت او حال له مقتضا سره سم له خپل ادبي اقتدار، له خپلو اوضاعو او حرکاتو، له خپلو خبرو او اظهاراتو کار اخیستلی شي اوکله کله مناسب بیتونه هم په ځينو مواردو کېني ویلی شي نو ددغه راز تطبیقي ادب خاوندان که څه هم بیسواده وي او څه نه شي لیکلی ادبي رجال او د ادب خاوندان بلل کېږي، دغه راز ادباؤ تاسې دشعراؤ په تذکرو او جرایدو یامجلو کېني مه لټوئ بلکه په مجلسو او محافلو لارو او کوڅو، کوروکلي کېني ېې وگورئ چې څومره ډېراو څومره موفق دي.

که چېرې شعر و ادب ډیوه وبولو او شاعرانو ته ددغې ډېوې سوي پټنگان ووايو، ویلی ېې شو مگر کوم اشخاص چې ددغې ډېوې په رڼا کېني ناست دي، او ادبي محفل ېې جوړ کړی کله دشمع په نسبت اوکله دپټنگ په نسبت ښه ښه بیتونه وایي او په مخکېني ورته کتاب وکباب دواړه ایښي وي دا هماغه ادباؤ دي چې له شعراو ادبه کټه او استفاده کوي.

هرچاته به پخپل کوروکلي کېني ځینې کسان معلوم وي چې هغوی په خلقو کېني نفوذ او تاثیر لري او دغه نفوذ د دوی له ادبي اقتداره پیداشوی وي څوک چې له خلقو سره په خوره ژبه خبرې کوي، پخپل مقصد اومطلب هر څوک ښه پوهولی شي.

د خپلې مدعا لپاره ادبې دلایل چې په عامه طبقه بلکه په خواصو هم ډېر تاثیر لري پیدا کولی شي هغه هرگوره په جامعه کېني مقبولیت لري او په ادبي مهارت باندې عزت، ثروت، شخصیت، ښه شهرت، هرڅه کټلی شي ځکه چې ادب زموږ په ژونداو حیات حاکمیت لري او په دغو خورو پسې هر څوک هڅه کوي.

کله چې مور خپه یواو خپګان راپېس شوی وي، یا کوم مصیبت او بد بختي راغلی وي نو په ادبي ویناؤ خپله تسلي کوو او په شعرونو خپل غم غلطوو، په دغسی احوالو کېنې که په یو داسې صحبت او مجلس کېنې کېدون وکړو چې هلته لطایف او ظرافتونه وي یا څوک دغم او مصیبت، صبرو استقامت په نسبت شعرونه وایي او راز راز حکایتونه کوي ضرور هغه پخوانی حال نه پاته کېږي او په وضعیت کېنې تغیر راځي که چېرې کوم دښادۍ مجلس وي او ددوه تنو دپخلا کولو او نژدې کولو دپاره کوم مجلس منعقد شوی وي هلته هم ادبي منطق او ادبي استدلال د خوشالی شعرونه ډېر کار کوي، که ددوه تنو څه جګړه او دعوه وي نوهم په ادبي براهینو او شواهدو ښې ښې فیصلې کېږي. دغه راز حیاتي جریانات چې په نظر کېنې ونیسو ویلی شو چې ادب زموږ هغه ملګری دی چې په غم او ښادۍ کېنې راسره دی او یوه خوږه یارانه راسره لري. کله چې تیاره او تورتم له هرې خوا زموږ په ژوند احاطه وکړي او دعلم وعقل رڼا مغلوبه شي همدغه ادب دی چې د امید کړکۍ راته خلاصوي او د رڼا زېږی راکوي په همدغو مړه وینا هم د ادب تعریف نه تمامېږي باید ووايو چې ادب په جګړو او دعوو کېنې شاهد او حکم هم دی ځکه چې په اکثره مجالسو کېنې چې یو ه خبره دخو تنو په قضاوت فیصله کېږي هلته ادب او ادبي اقتدار ډېر ډېر کومکونه کوي که خبره دواړو ته ولاړه شي په هغه حای کېنې هم ادب لارلري او هرڅوک یې له تاثیر لاندې راځي. له دغسې محالغو او مجالسو چې تېرشو او خرابات ته نوزو هلته هم دغه دپوهانو او صوفیانو اشنا (شعروادب) له رندانو سره ډېرې پټې اوشکاره خبرې لري او پوره محرم معلومېږي مګر عجیبه لاداده چې دغه د بزم او بزیمانو همشین دخطابو په ممبرونو هم درېږي او په مکتبو او مدرسو کېنې داخلاقو درس هم ورکوي. کله چې دوطن اوملیت دناموس ساتلو وخت راشي بیا داسې سندري وایي چې دتوریا ليو او ننگیالو وینې په جوش راځي او ځانونه اورته غورځوي دا ځکه چې شعرو ادب دحیات په هره خوا کېنې کارلري او حصر و اختصاص نه قبلوي، هر شاعر چې کوری په یوه شعر کېنې به ځان یوراز ښيي او په بل کېنې به بل شان معلومېږي. همدغه سبب دی چې ځینې کسان د شاعر معنی په (متلون المزاج) باندې کوي او وایي چې شاعر هغه څوک دی چې دخپلو احساساتو تابع وي او هرڅه یې چې په زړه وګرځي هغه وایي.

رښتیا وایي شاعران خپل احساسات او عواطف نه شي پټولی او ارومرو یې خلکو ته په شعر کېنې ښکاره کوي مګر دا تعریف یوازې د شاعر دپاره نه دی او هرانسان همدغسې شی دی هرڅوک چې تاسې کوری دخپل احساساتو لږ او ډېر تابع دی او له خپل زړه څخه ترجماني کوي خو دنورو خلکو خبرې باد وري او د شاعر پاتې کېږي ځکه دمزاج په تلون یوازې دی یادېږي اوبل چاته څوک ګوته نه نیسي. که چېرې همدغه سړی چې شاعر په دغه صفت پېژني خپل ځانته وګوري او هېر زری نه وي پوه به شي چې انسان په ټولو اوقاتو کېنې یو راز نه وي او په ډېرو شیانو کېنې یې فکر یو راز او بل راز کېږي ډېر ځله په کوم مجلس کېنې په کومه موضوع بحث کېږي او راز راز مختلف ومخالف نظریات او دلیلونه راوړل کېږي چې د اکثره اشخاصو فکرونه هم ورسره اوږي را اوږي او خیالونه بل راز کېږي. ډېر اشخاص شته چې یوه ورځ یوه سړي ته ښه وایي بله ورځ یې بدبولي، یووخت دیوې مفکورې طرفداروي بل وخت دبلې کله چې څوک دده احساسات او جذبات راوېس کړي بل شان شي چې په طبعي احوالو کېنې هغسې نه وي له ځانه سره یو ډول فکر کوي او په جمیعت کېنې بل ډول، دیوه کتاب اوبل کتاب په کتلو ډېر فرق په کېنې راځي او واقعات وحوادث بېخې بل شی ورځنې جوړوي نوکه څوک خپل نفسي احوال او روحي کیفیات په نظر کېنې ونیسي ارومرو به اقرار وکړي چې زه پرون بل څوک وم نن بل څوک یم سبابه بل څوک شم، په محراب وممبر کېنې یو راز جلوي کوم او په کور و خلوت کېنې بل شان کارونه لرم. نو دا خوی یوازې د شاعر نه دی د ډېرو دی. هرانسان کله له دنیانه مرورشي او اخرت په خوب ویني کله بیا د دنیا یوه شېبه عیش او عشرت له جنتونو سره نه برابر وي.

انسان په ډېرو احوالو کېنې دا احساسې او ادبي اغېزو تابع وي او کله له تعقل او تفکر څخه کار اخلي ځکه چې ژوندون داکثریت په اعتبار ادبي دی نه عقلاني، ادب او احساس دزمانې اومکانې اغېزو او حواد ټو له تاثیر لاندې وي او تعقل هم دغو اغېزو اوتاثراتو ته غاړه ایښي ده نو هر کله چې ژوند دمختلفو احوالو نوم دی اوشعر د شاعر د ژوندون هنداره

ده ضرور به کله اخلاقي کېږي او کله به عشقي رنگ پیدا کوي. یووخت به پکښې دننگ وغیرت خبرې وي بل وخت به ننگ وغیرت په ډبرو ولي، نو هېڅ تعجب نشته که خوشحال خان یو وخت وايي:

مخ دهنغو تورشه چې بې مینې نفساني دی
یوه مینه باقي ده نوري کل مینې فاني دی
مکړه دنفس نغوته د هوا په لوري مه حه
واړه دنفس چاري شيطاني، نه رحمانی دی
کردبندو مکړه بندگان د بندو کرکا
هرچه نیکوکار دی د نیکي په دهقاني دی

وخوري خملي پاخي نه دي فکرنه دي ذکر
ته خه سړی نه بې دا خوبونه حیواني دی
مه اوسه بې ذکره همیشه اوسه په فکر
ذکر فکرو واړه دزره کاردی روحاني دی
دیر خلق ناپوه دي چې يې ډارنه شي له مرگه
خاندي هوسپري په خه خوښ په ناداني دی

همدغه واعظ په بل وخت کښې د نفساني مینو او خواهشاتو له اثرلاندې راځي او په ښکاره ناری وهي چې خوله بې راکړه.

یاوایي:

مست يم می پرست يم همیشه ایاغ په دست يم

یوساعت چې ځي راباندې غم دی بې ایاغه

تل هوا هوس کړه تر اوله یوپه لس کړه

ستاله غمه خه دي که زه ولاړم له فراغه

مگر په دې ویلو بې هم تنده نه ماتېږي او په ډبرو صریحو الفاظو د هغه جهان سفر هم قبلوي خودلاس برېدو خبره ده نوهر کله چې انسان همدغسې شی دی چې کله طاعت کوي کله گناه او هېڅ انسان داسې نه شي کیدای چې دنفس له خوا هشاتو چورلاس واخلي یا شپه او ورځ په لېو و لعب مصروف شي او هېڅکله ورته د مړینې فکر پیدانه شي، شعر هم نه بشپړه اخلاقي کېږي او نه بیخي شهواني کیدی شي نوکه څوک په دې باب کښې شاعر ملامتوي باید مطلق انسان ملامت کړي چې ولې کله داسې او کله هغسې وي یا په بل عبارت هم دا کوي هم هغه که چېرې شاعر هم دنورو غونډې ټک یا هونبیار شي چې دزره خبرې او خپل تمایل پټ کړي ژوند بې یوراز او نغمه بې بل رازوي په شعر کښې به هرگوره دغه خوند او کیف پاته نه شي ځکه چې شعر خود همدې لامله په زړونو تاثیر کوي چې د زره خبرې دي او له حیات سره موافقت لري په همدغه وجه شعر او ادب د تاثیر او اغېزې په لحاظ له علم او فلسفې نه میدان وری دی او

هغه کسان چې ادبي او خطابي اقتدار لري او دخپل ادبي استدلال او ادبي سحر په اثر د خلقو په احساساتو لوبې کوي په هغو کسانو غلبه مومي چې دخلکو عقلي اقناع ته توجه لري او له علمي براهينو کار اخلي د همدې لامله دا اجتماعياتو يو لوی عالم، گوستاولوبون وايي:

که غواړي چې يو جمعيت له خپل تاثیر لاندې راولي نو هر څه چې ورته وايي په تاکيدي ډول يې وايه او په ډېر حرارت يې مکرر کوه! صحيح براهين اومثبت حقايق پرېږده او له علمي او منطقي جدول څخه کارمه اخله، له هغو حرکاتو اوتمثيلونو ډېر کار اخله چې حواس له تاثیر لاندې راولي. مجازي عبارات، جالب نظر تشبیهات، ساحرانه کلمات لکه حریت، وطن، ورورولۍ، علم، حقیقت، مساوات ډېر ډېر وايه! پخپلو خبرو کښې د خلقو خواهشات له نظر لاندې نيسه نه عقلونه.

د گوستاولوبون له دې څو خبرو به معلومه شوی وي چې دادب تاثیر په خلقو باندې له علم او تعقل نه زیات دی اوصحيح براهين يامثبت حقايق دومره اثر نه لري لکه چې مجازي عبارات او جالب نظر تشبیهات يې لري.

که مور پخپله هم په حیات کښې دقت وکړو راته معلومېږي چې ادبي تعبيرات او ادبي براهين په رښتیا ډېر قوي دي او دغه راز ادبي رجال چې لکه گوستا لوبون د جمعیتو نو دمتاثر کولو په چل پوه شوي دي او د خپلې وینا په ادبي جاذبه یا د خپلو اوضاعو او حرکاتو په مرسته په خلکو تاثیر اچولی شي هغه که لیکونکی وي او که نه وي، پخپله شعر وایي او که دنوروله اشعارو کار اخلي په جامعه کې نفوذ پیدا کوي اوله علمي او عملي رجالو څخه برکښي.

دغه راز اشخاص چې مثالونو ښودلو ته يې ضرورت نشته پرېږدي او یوازې هغه شاعران په نظر کښې ونیسي، چې پخپلو اشعارو يې له پادشاهانو او لویو خلقو څخه ډېر انعامونه اخستي دي او ډېر قدرونه يې لیدلي دي. د دوی شمیر هم دومره زیات دی چې لکه خزانه عامره یولوی کتاب پرې ډک دی او څو تنه يې دلته یادوو:

امیر خسرو: دې شاعر له ډېرو پادشاهانو او لویو خلکو څخه بخشونه لیدلي چې د ټولو بیان او ردېږي. یوه صله يې چې له سلطان قطب الدین څخه اخستی ده هغه د یوه هاتي (فیل) په تول سره او سپین وو. فرخي سيستاني: په یوه قصیده له امیر ابوالمظفر ناصرالدین طغاني څخه چې د بلخ حاکم و، دوه څلوېښت اسونه په جایزه کښې واخیستل.

فطرتي کشميري: په دوه بیتوله اکبر پادشاه څخه دوولس زره روپۍ انعام واخیست.

سید ذوالفقار شرواني ته په یوه مدحیه قصیده یوه وزیر ۷ خرواره وربښم ورکړه.

دانشي مشهدي ته شهزاده داراشکوه په دې یوه بیت:

تاک راسر سبزکن ای ابرنيسان در بهار

قطره تا می میتواند شد چرا گوهر شود

یولک روپۍ وبخښلي.

حياتی کاشی: ده ته جهانگیر پادشاه دتعلق نامې په یوه مبحث باندې دده په تول سره او سپین ورکړه. ارزقي وايي: چې طغان شاه سلجوقي کومه ورځ د تختۀ نرد لوبه کوله مگر لوبه يې ښه نه وه او ده ته دومره قهر ورغلی و چې هر ساعت به يې تورې ته لاس کاوه او دمجلس خلق ډېر په ویره کښې وو په دې وخت کښې ارزقي یوه رباعي وويله چې دده له لوبې يې دحسن تعليل په ډول ښه تعبیر وکړ او دی پرې دومره خوشحاله شو چې پنځه سوه طلا يې وروبخښلي اولوبه کوونکي هم له خطر ه خلاص شول، رباعي داده:

گر شاه سه شش خواست سه یک نقشی فتاد

نــوطن نــبــری کــه کعبتین داد نــداد

شــش چــون نــگریســت حــشمت حــضرت شــاه

از حــشمت شــاه روی بر خــاک نــهاد

په دې رباعی کښې نه کومه فلسفه شته نه څه علم، فقط همدومره خبره ده چې طغانشاه کعبتین غورځوي چې شپږ خاله راووزي مگر تقدیر داسې پېښوي چې د شپږو خالو مخ د ځمکې لورته کېږي او درې خاله راووزي، څه چې پادشاه غواړي هغسې نه کېږي ځکه ده ته قهر ورځي او وضعیت یې بل راز کېږي ارزقي په دغه وخت کېږي وایي هغه شپږ خاله چې شاه یې غواړي د شاه له هیبته مخ په خاوروږدي او دده د حشمت احترام کوي، پادشاه لکه چې په هېڅ خپه شوی و، دغسې په هېڅ او خوشې خبره خوشحالیږي او هغه لاس چې توري ته یې وور بخشش ته یې اوردوي.

دې خبرې ته څه ډېر تعجب مه کوئ انسان په همدغسې خبرو یوراز او بل راز کېږي او ادب دغسې ډېرې اغېزې لري. سلطان محمود هم کوم وخت په بل حال کې و، او دا باز دځنولنډولو حکم یې صادر کړ، چې دهغه ځنې لنډې شوې پخپل حکم ورته پښیما نیا پیدا شوه چې دا مې څه وکړه؟ او څه رانه وشوه؟ سلطان که څه هم ډېر ډېر کارونه کولی شو مگر هغه ځنې یې په هغه ساعت نه شوې اوردولی او حسن و جمال یې بېرته ژر نه شو راگرځولی، دا پښیماني ورو ورو زیاتېده او دی یې دې حدته ورساوه چې په مجلس کې هېچا خبرې نه شوې کولی. پوهان او هونبیاران حیران وو چې څه وکړي، عقل او منطق په دې وخت کې څه کار نه شوکولی او داغم یې له شعره په بل شی نه سپرده. د ټولو سترګې عنصرې ته اوښتې او هغه څه چې په سلطانانو هم اثر او غلبه لري د عنصرې په برخه وه، نو هغه راغی او دارباعي یې وویل:

گر عیب ســر زلف بــت از کاســتن اســت

چــه جــای بــغم نــشــستن و خاســتن اســت

وقــت طــرب و نــشاط و مــی خواســتن اســت

کار اســتن ســر ز یــر اســتن اســت

ددې رباعی په ویلو غم ورک شو او خوشحالی راغله سلطان د عنصرې خوله درې ځله له جواهرو ډکه کړه. که څوک دې رباعی ته دکوم حقیقت یاد تعقل په سترګه کوري هېڅ به په نظر ورشي او وایي به چې په دې کې نوڅه دي؟ مگر دا هم دشعر لوی قوت دی چې هېڅ په کې نه وي هم یولوی سلطان له خپل اثر لاندې راولي او په ډېر وجواهرو ځان خرځوي.

دیوه بل پادشاه نقل کوي چې خپلې عملې ته یې وویل:

سبابه فلانکي ځای ته د ښکار لپاره څو مکر هر څوک که دمخه تللی و سربې دو هلو دی، سبا چې پادشاه له خپلې عملې سره روان شو کوري چې یوسری دمخه روان دی او ښکار ته ځي پادشاه په ډېر قهر وویل ته نه یې خبر چې ما پرون څه

ويلي وو اوستا سزا څه ده؟ سړي شاعرو اوبوه شو چې بي له شعره بل هېڅوک د پادشاهانو د قهر وعتاب ځواب نه شي ويلی نوې داييت ووايه:

مــــن آن ســــتاره صــــبحم کــــه از طــــريق ادب

هــــميشه پيشــــرو آفتــــاب مــــی باشــــم

داييت نه و ځي اوبه وې چې د قهر و غضب په اور توپې شوې اوعتاب په لطف و مرحمت بدل شو. دغه راز ادبي اغېزې اوس هم شته مگر په بل رنگ، اوس هم که څوک چا ته په دغسې خبرو سمدلاسه جواهر او طلا نه ورکوي نو په زړه کې خو ځای ورکوي او څوورځې پس بې په غير مستقيم ډول تاثيرات څرگندېږي. اوس هم مور ملتفت نه يو کنه هر څوک تر يوه حده د خوړو خبرو او ادبي تعبيراتو له اثر لاندې راځي او ددغسې کسانو قدر کوي. يوه ورځ چا حکايت کاوه چې زه وروسته له څه مودې مسافرت نه خپل کور وکلي ته راغلم او تقديراً په دواړو سترگو غومبسو وچيچلم نو څوک به چې ليدو ته راتله ورته به ويل کيده چې صحت بې بڼه نه دی او دراتلو يا کښينا ستلو توان بې نشته، بله ورځ يو آشنا راغي چې دخواره صحبت خاوند و او دهغه دخوړو خبرو خاطرات مانه وو هېر کړي. نوهر څه مې چې وکړه دهغه له صحبتته مې زړه صبر نه شو کړای او په پتو سترگو بې مجلس ته ورغلم. هغه چې زه په دې حال وليدم راته بې وويل: ډېره موده نه وې راغلی ددې ځای غومبسې هم دريسې خپه شوې وې او په سترگو بې ښکل کړې! که سړی فکر وکړي دا خبره کوم حقيقت نه لري اونه دغومبسو له زړونه څوک خبر دی چې مور ولې چيچي، اود څه دپاره داکار کوي؟ مگر ادبي تعبيرات که څه هم واقعيت په کې نه وي خو اثر په کې وي او ويلی شو چې ددغه سړي لیده به هم په دغسې حال کې د همدغه راز خبرو په اثر کې وو او په حقيقت کې همدغه خبره دليدو واسطه شوه.

دې راز خبروته بايد سړی په بې اعتنايي ونه گوري ځکه چې مور هر يوه مجلسونو کې په همدغسې خبرو هم خوشحاليږو او هم قانع کېږو چې که څوک ورته دعلم او علمي استدلال په عينکو گوري دقناعت ورته نه وي مگر څوک په کې له قضاوت او حکمت نه کار نه اخلي او په پتو سترگو بې مني.

مشهوره ده چې کوم وخت شيخ بوعلی سېنا دبوسعيد ابوالخير په مجلس کې ناست و او څوک راغي چې سر مې خوړېږي، هغه بې په دمولو شروع وکړه بوعلی سينا په خداشو، بوسعيد ابوالخير ترې پوښتنه وکړه چې ولې خاندې؟ ده وويل چې دسر درد ښايي چې دصفر په اثروي نودم بې څه چاره کولی شي؟ سعيد ابوالخير ورته يوه سخته خبره له خولې وايسته چې شيخ ډېر خپه اومتاثر شواو بيا بې ورته وويل په تاغوندي يو لوی حکيم باندي يوه ادنی کلمه دومره تاثير کوي نو په دې سړي به ولې اسما الله اثر نه کوي شيخ چوپ شه او ددې خبرې په جواب کې بې هېڅ ونه شووېلی سړی چې دبوسعيد ابوالخير په خبره کې غور کوي پوهېږي چې ده له ادبي استدلال څخه کار اخستی مگر بوعلی غوندي يولوی سړی پرې قانع شوی او دبوسعيد ابوالخير په نسبت بې ويلی دی: هغه څه چې زه پرې پوهېږم دی بې ويني.

په دې کې څه شک نشته چې دمونه ډېر تاثير لري او ډېر خلق پرې سمدلاسه جوړېږي مگر دغه دليل دعلم ومنطق په لحاظ دبحث ډېر مجال لري خوادبي دلايل بې بحثه منل کېږي او هغه جدل چې په علمي براهينو کې کېږي دلته نه کېږي.

خطابي مقام دا امتياز پيدا ڪري ڇي ڇوڪ به ٻي دخبرو ترديد نه کوي او هر ڇه به ٻي اوري به شعر او ادب کني ڏي خبري شته ڇي ڇوڪ ٻي دعلم ومنطق له مخي اثبات نه شي کولي مگر ددي لامله ڇي منکر او معترض نه لري نو سري ورته مسلمات ويلي شي.

درحمان بابا دا بيت:

باد ڇي ستا په زلفو باندي نيت دپريشاني ڪر

حڪه ٻي ڪردونه دجهان وارو په سردي

دواقعيت او حقيقت په لحاظ هماغسي خبره ده لکه دغومبسو چيچلو په نسبت ڇي د مخه تيره شوه حڪه ڇي دلته هم د باد په سر د جهان ڪردونه کيدل ددي دپاره ڇي زلفي پريشاني د شاعر يو تصوردي ڇي دي به ٻي هم په زره کني نه مني مگر درحمان بابا ديوان به په زرهاو تنو لوستي وي او هبڻ فکريه ورته ددي خبري په ترديد کني نه وي پيداشوي حڪه ڇي ادبي لذت ٻي سري دغسي سوداگانوته نه پرڀري. په يوه بيت کني خوشحال خان خٽک هم خپلي معشوقه ته وايي:

په مال مال کاتاه عاشقان وڙني

ستا په سترگو کني ڇي ڇري دي دقصاب

مگر هبڻ ڇوڪ نه وايي ڇي په سترگو کني خو ڇري نه ڇاڻيري او ڪه په سترگو کني ڇري وي نو ڇي عاشقان وڙني خوشترگي به هم ڀندي ڪري، دا بيت سره له دغه اعتراضه ڇي هبڻ ڇوڪ ٻي نه شي کولي او نه ٻي کوي په اوريدونکو تاثير کوي او دانتخاب ورتو بنگاري. ددي سبب همداڏي ڇي شعرو ادب بيل ڇا لري او ڇوڪ ورته په هغه سترگه نه ڪوري ڇي نورو خبروته ڪوري. په شعر کني لکه ڇي خوشحال ويلي:

ڪه په نظم کني ڪارگه او ٽپوس راوري

هم دزرونو په ښڪار ڪرڻي لکه باز

ٽپوسان او ڪارغان دبازانو ڪارکوي بلکه باز زرونه نه شي وڙلي او دوي زرونه وري.

په کومو خبرو کني ڇي دادب مالڪه ڪڍه شي هغه په هر ڇاڻر کوي او هرڇوڪ ٻي خوشبوي. وايي ڇي دهارون الرشيد دوه زامن وو، ڇي يوپري ڏيگران و اوبل لڙ، چارو ڇني دسبب اوعلت پوښتنه وڪره، پادشاه دهغه مخکني خپل ناگران زوي راوغوشت، هلته خوداني مساڪونه هم پراته وو، نو خپل دغه زوي ته ٻي وويل ڇي داڇه دي؟ هغه وويل:

((مساويڪ)) يعني مساڪونه، دي ٻي رخصت ڪراو خپل گران زوي ٻي راوباله له هغه نه ٻي ڇي ٽپوس وڪر هغه دا جمع استعمال نه ڪره حڪه ڇي دي جملي سره ٻي التباس درلود ڇي سري چانه په عربي ووايي ڇي ستا مساوي يعني ڪاف په کني خطابي شي او اضافي ترتيب شي.

نو خپل مقصد يې په بل راز ادا کړ او وېې ويل چې مفرد يې مسواک دی پادشاه هغه سړی ته وويل چې اوس خوبه ددواړو په فرق پوه شوی يې. له دې واقعي اودې جواب څخه معلومېږي چې دپادشاه يوزوی اديب ؤ، او په ادبي دقايقو له هغه بل نه ښه پوهيده ځکه ورته کړان و.

وگورئ! ادب او ادبي خبرې په زامنو کښې هم فرق راوړي او دپلار په نظر کښې هم يوزوی له بل څخه ښه کوي. له کوم با ادبه سړي نه چا پوښتنه وکړه چې ته لوی يې که فلانکی؟ ده په ځواب کښې وويل چې زما کلونه له هغه نه زيات دي او داسې يې ونه ويل چې زه تر هغه لوی يم ځکه چې ځانته لوی ويل ورته مناسب نه ښکارېده. دا خبره البته څه علمي او فلسفي قيمت نه لري مگر پخپل ادبي قيمت په کتابونو کښې ژوندۍ پاته شوه او دزمانې باد يو نه ورله.

په يوه ښه سړي چا څو اعتراضه وکړه او ورته يې وويل چې انکورخو پاک او حلال دي او دانگورو اوبه هم پاکې دي نوشراب ولې ناپاک اونجس دی؟ بل دا چې سړی که څه په سترگو نه ويني نو څه پوهېږي چې هغه شته (غرض يې له خدای څخه انکارو) دريم اعتراض يې داو، چې کارونه خو ټول تقدير کوي او هرڅه چې چاته مقرر وي هغه رسېږي نو يوسړی ولې دچاپه وژلو قصاص کېږي او ملامتېږي؟ دښه سړي په مخکښې يوه خښته پرته وه هغه يې را واخيسته او دی يې پرې وويشت، سړی ولاړه عرض يې وکړ او د هغه وخت حاکم دی راو غوښت چې که تا د ده جواب نه شو ويلی نوپه خښته دې ولې ويشته او ولې دې ژوبلاوه؟

ښه سړی ورته وويل ماخونو رخه نه دي کړي او دده ددرې واړو سوالونو ځواب مې ورکړی دی. دی وايي انکور او دانگورو اوبه پاکې دي نوشراب ولې مرداردي، ما دی پوه کړه چې دغه خښته خو له خاورو او اوبو جوړه شوه که دی څوک په خاورو او ياپه اوبو وولي نه ژوبلېږي، که خاورې او اوبه يوځای کړي او خپته شي نوپه خپته هم څوک نه دي ژوبل شوي مگر چې لمرته يې کېږدي او وچه شي نو بيا سړی ژوبلوي. بل دی وايي چې کارونه خو ټول تقدير کوي نو يوسړی ولې په بل ملامتېږي؟ دده ژوبليده خو هم دتقدير کار و دی ولې زما دلاسه عرض او شکايت کوي. دا چې وايي څه چې سړی په سترگو نه ويني هغه نشته نو دغه درد چې دی ورځنې فرياد کوي دا خوهم څوک په سترگونه ويني.

په دې خبرو حاکم هم قانع شو او عارض هم نور څه ونه شوه ويلی، مگر چې سړی گوري دا څو ابونه ادبي دي او دغه ښه سړی که دعلم و فلسفې په اساس ورسره بحث کړی وای ښايي چې هغه يې دومره ژر نه وای قانع کړی اونه يې ځان دغسې په اسانه خلاص کړی وای.

يوه بل چاقصه کوله چې زه يوه ورځ ديوه حاکم په حضور کښې ناست وم چې يوسړی راغی او د چاله لاسه يې په سرخاوري باد کړې، حاکم ته دده عرض يې اساسه معلوم شو چې دی دروغ وايي او په نا حقه عرضونه کوي نو حکم يې وکړ چې وهی يې! سړي چې په مخ خپېږې وخورې بيا راوړاندې شو او ويلي ويل: حاکم صاحب!

تـاچـې پـه مـخ خـپـېږـې و خـورـې بـيا رـا وړـانـدـې شـو او وـيـل : حـاکـم صـاحـب!

لـه اوښـکو ډکـې سـترگـې چـاتـه و اړـومـه

ددې لنډۍ په اوریدو د حاکم وضعیت او فکر بدل شو او امر يې وکړ چې دده په عرض کښې دې غوراو تحقيق وشي.

د ادب تاثیر په اسلامي فقه او دیني احکامو کې

ادب او ادبي فنون خود هر علم او هرې پوهې لپاره یوه ښه وسیله ده او بشر په علم و معرفت کې اصلي او اساسي برخه لري مگر په دیني احکامو او مسایلو کې بې دومره تاثیر وینو چې ټوله فقه راته یو ادبي استنباط معلومېږي. که چېرې د اسلام علماؤ ادبي قوانین نه وای کشف کړی او په ادبي اجتهاداتو نه وای موفق شوي هېڅکله به څوک دقرآن کریم په اسرارو او معانیو نه وو پوه شوي او دغه موجوده تفاسیر به میدان ته نه ووراوتلي. د قرآن اعجاز او فصاحت و بلاغت به چا ته نه و معلوم، اسلامي فقه به نه وه تدوین شوې، فرایض او واجبات به له مستحباتو او مباحاتو چانه و بیل کړی، هغه اوامر چې یوازې اباحت ترې معلومېږي او هغه امرونه چې دوجوب لپاره دي دواړه به یوازې ګڼل کیده او د ډېرو حقایقو په مخ به پرده پرته وه.

همدغه ادبي اصول او قوانین دي چې خلک یې د خدای د کتاب په فصاحت و بلاغت و پوهول او دخدای احکام یې وروښودل، د اصول الفقه، اصول البیان، اصول البلاغت، فقه اللغه او صرفي و نحوي مسایلو په مرسته یې معنا ته لاره پیدا کړه او د فکر و اجتهاد خاوندان پیدا شول.

هرکله چې زموږ دیني کتاب (قرآن کریم) د فصاحت او بلاغت له حیثه داعجاز حدته رسیدلی او زموږ ښکلی رسول (ص) هم افصح العرب بلل کېږي نو ددغسې کتاب او دغه راز پیغمبر په وینا پوره پوهېدل ډېره ادبي پوهه غواړي او هر څومره چې څوک د ادب په دقایقو زیات پوه شي هغومره دقرآن په ارشاداتو او عباراتو، دالتونو او اقتضاتو ښه پوهېږي. او په نبوي احادیثو کې بصیرت پیدا کوي، که مور اصول الفقه په غور و گورو بې له ادبي مسایلو چې په نصوصو پورې تعلق او اختصاص لري بل شی نه دی، که چېرې د دین امامان له عربي لغت او ادب سره پوره نه وای آشنا دغه صحیح اجتهادونه به نه وشوي؟

په اصول الفقه کې د شرعي احکامو پېژندل په څلورو تقسیمو پورې اړه لري:

اول تقسیم: دلفظ په اعتبار دی دصیغې او لغت له حیثه چې اقسام یې دادي: خاص، عام، مشترک، ما اول، داتقسیم دکلمې په اصل وضع پورې تعلق لري.

دوهم تقسیم: دمعنا دظهور اوخفا په اعتبار دی چې هر یو (ظهور- خفا) څلور څلور قسمونه لري.

دظهور اقسام: ظاهر، نص، مفسر، محکم.

دخفا اقسام: خفی، مشکل، مجمل، متشابه.

درېم تقسیم: دلفظ داستعمال په اعتبار دی او اقسام یې دادي:

حقیقت، مجاز، صریح، کنایه.

څلورم تقسیم: دمراد او مقصد پېژندلو په اعتبار دی چې قسمونه یې دادي:

عبارت دنص، اشارت دنص، دلالت دنص، اقتضاً دنص (۱).

لومړی اودرېم تقسیم په کلمه پورې تعلق لري او دوهم وڅلورم په کلام پورې. وروسته تردغو تقسیماتو اوس دمثال په ډول د ځینو اقسامو تاثیر او اغیزه په فقه او احکامو کې داختصار په ډول ښو:

(۱) هرکله چې ددغو ټولو اقسامو تفصیل زښت ډېر اوږدېږي او په دغسې ضمني بحث کې نشي راتلای نوله بسط و تفصیل څخه

بې صرف نظر وشو.

حقيقت او مجاز

حقيقت په درې ډوله دی: متعذر حقيقت، مهجور حقيقت، متعارف حقيقت، که چيرې ديوه لفظ حقيقي معنی متعذر ه يا مهجوره وي دټولو په اتفاق مجاز مراد پري نه حقيقت.

نوکه يوسړی قسم و خوري چې زه به دفلانکي کره قدم کنسپردم او بيا د هغه کاله ته په آس سپورنوزي قسم پري اوري، که څه هم حقيقتاً پې قدم نه دی ايسی که چيرې له دروازي نه قدم دننه کړي او بې له دېنه چې ننوزې هغه کره قدم کنسپردي قسم پري نه اوري که څه هم حقيقتاً پې قدم ورکره ايسی دی، ځکه چې دلته له قدم ايسودلونه مجازي معنی مراد پري چې نوتل دی نه قدم اېسودل نو حقيقت دلته عرفاً مهجور دی.

همدغه شان په دې حديث کسې: ((لاتبوعو الدرهم بالدرهمين ولاالصاع بالصاعين)) چې يوه روپۍ په دوو روپو او يوه پيمانه په دوو پيمانو خرڅول منع شويدې. دپيماني حقيقي معنی متروکه ده او غرض ورځنې ديوي پيماني او دوه پيمانو غله ده، نوکه څوک دلرگي ياد کوم بل شي يوه کونډۍ او کاسه په دوو باندي خرڅوی سود او ربا ورته نه ويل کېږي ځکه چې له يوه لفظه څخه په يوه حال کسې حقيقي او مجازي دواړه معناوي نه مراد پري.

که يولفظ مستعمل حقيقت لري او په مقابل کسې پې متعارف مجاز نه وي موجود دټولو په اتفاق حقيقت مراد دی نه مجاز، او که متعارف مجاز هم وي نو امام ابو حنيفه (رح) وايي چې حقيقت اولی دی او دامام محمد او ابو يوسف په نزد دمجاز په عموم باندي عمل کېږي.

ددوی اختلاف هلته معلومېږي چې يوسړی قسم ياد کړي چې زه دغه غنم نه خورم او بيا پې نينې يادوډۍ و خوری نو دامام ابو حنيفه په نزد دنيو په خوراک حانث کېږي او د ډوډۍ په خورلو نه حانث کېږي ځکه چې نينې مستعمل حقيقت دی او ډوډۍ متعارف مجاز دی نودی حقيقت ته په مجاز باندي ترجيح ورکوي مگر د هغو دوو نورو امامانو په نزد د دواړو په خوراک دمجاز د عموم په ډول حانث کېږي.

صريح او کنايه

صريح هغه لفظ دی چې معنی يې څرگنده او ښکاره وي او کنايه هغه کلمه ده چې معنا يې څه قدرته پته وي، د فقه په احکامو کسې دادوه لفظونه ډېر فرق لري، که صريح الفاظ د چاله خولې ووزي لکه طلاق او عتاق که دټوک په قسم وي او که په زړه کسې پې کوم بل مطلب نيولی وي هم خپل کار کوي او طلاق يا عتاق واقع کېږي اونيت ته هېڅ ضرورت نشته، مگر په کنایاتو کسې نيت يا د حال دلالت ضرور دی، که يوسړی په غلا (سرقه) يا زنا اقرارو کړي نو د دې لامله چې دا الفاظ صريح دي په حد کېږي يعنې دغلا په اقرار پې که له لسو روپو کمه نه وي لاس غوڅېږي او په دې بل اقرار په درو کېږي يا سنگسار پري مگر که دزنا د کلمې په عوض جماع ووايي يا دغلا اوسرقي په ځای (مثلاً) ووايي چې ما د ده مال اخيستی دی نو حد نه لازمېږي او لاس نه غسېږي ځکه چې جماع د هسې يو ځای کيدو معنی هم لری او اخستل هم ډېر ډولونه لري او احتمال لري چې په بيع به بې ورنه اخستی وي:

ظاهر، نص، مفسر، محکم

هغه کلام چې مرادېې ښکاره وي او تامل او پوښتنې ته په کېنې حاجت نه وي او له صیغې څخه مطلب او مراد معلومېږي ظاهر ورته ویل کېږي اونص هغه وي چې له ظاهر نه په کېنې وضاحت زیات وي.

که څوک ووايي: ماته چې دکلي خلك راغله نواحمد مې وليد. دلته دکلي د خلکوراتگ يوه ظاهره خبره ده چې څه خفا نه لري، مگر دا احمد ليدل نص بلل کېږي ځکه چې دلته علاوه دمعنی په ښکاره والی دکلام سوق هم د احمد دليدلو خواته دی او خبره اصلاً دهمدغه مطلب دپاره روانه شوېده. مفسر هغه کلام دی چې له نص نه هم پکېنې زیات وضاحت وي او دتاویل وتخصیص احتمال پکېنې هېڅ نه وي موجود، لکه دا آیت «فسجد الملكة کلهم اجمعون» په دې ایت کېنې دملایکو سجده کول ظاهر بلل کېږي مگر د آدم علیه السلام تعظیم بیانول پکېنې اصلي مقصد دی.

هرکله چې «فسجد الملكة» وویل شوه دا احتمال پیدا شو چې ټولو ملایکو به سجده کړی وي او که ځینو؟ ځکه چې دجمع اطلاق په درې تنو او دوو باندې لاهم کله کله کېږي بل دا احتمال هم و چې هرې ملکې به یوازې یوازې ورته سجده کړی وي که ټولو به یوځای سر په ځمکه ایښي وي؟ چې کلهم اجمعون وویل شوه دغه احتمالات رفع شوه او کلام مفسر شو. (۱)

که چېرې ددغو درې قسمو (ظاهر، نص، مفسر) یو له بله تعارض پېښ شي نو مفسر په نص او نص په ظاهر قوي دی لکه په دې دوو آیاتو کېنې:

(واحل لکم ماورا ذالکم ان تبتغو ابا مالکم) (فانکحوا ما طاب لکم من النسا منی وثلث ورباع) چې په لومړی ایت کېنې یې له محرماتو چې په ایت کېنې دمخه ذکر شوی دی دنورو ښځو رواوالی هرڅو چې وي بې د عدد له تعیینه ترې معلومېږي، او دوهم ایت له څلورو نه زیاتې نه رواکوي، نو دلته ددواړو آیاتو مقابله راغله مگر ددې لامله چې دوهم نص اولومړی ظاهر دی دا حکم په هغه زور ورشو او له څلورو نه تجاوز نه دی روا.

داستنا بحث

د دین دمجتهدینو اکثر مذهبي اختلافات په ادبي اختلاف مبنی وي چې یوله دغسې اختلافونو څخه داستنا بحث دی، په دې بحث کېنې دامام اعظم (ابو حنیفه) او امام شافعي رحمة الله علیهما ترمنځ اختلاف دی. امام اعظم صاحب وایي که یوسړی اقرارو کړي چې په ماباندې دفلانکي سل روپۍ دي مگر لس کمې نو دا کلام په حقیقت کېنې داسې دی لکه چې ده ويلي دي دفلانکي پرماباندې نوي روپۍ دي یعنی لکه چې په لسو باندې بېخي له اصله اقرار نه وي شوی اما شافعي صاحب وایي چې نه، ده یوځل په سلو اقرار کړی وروسته بې لس د جکړې اومعارضې په ډول ترینه کمې کړی.

(۱) هرکله چې په حکم کې له مفسر نه زیات وضاحت نه وي او یوازې دهمدې له امله ورته محکم وایي چې دمنسو خیدلو احتمال پکې نشته او حکم یې ټینګ دی او وروسته درسول (ص) له وفاته ټول مفسر ایتو نه محکم بلل کېږي ځکه چې دمنسو خیدوا احتمال رفع شو نو دمحکم له تفصیل څخه صرف نظر شو.

دا اختلاف بنايي چې ځينو کسانوته لکه يوه لفظي نزاع داسې بنکاره شي مگر په شرعي احکامو او د قرآن کریم په تفسير کې د دخل اوتاثير لري.

شافعي (رح) وايي که مور استننا داسې وگڼو لکه چې په مستثنی بېخي اقرار نه وي شوی نو د توحيد د کلمې (لا اله الا الله) معنی به داسې شي چې نور خدايان نشته يعنې دنورو خدايانو نفی به بې معنی شي او اثبات به پکښې رانه شي مگر که مستثنی د معارضې په ډول له مستثنی منه څخه جلاکړو معنی به بې داسې شي: نور خدايان نشته مگر يو خدای شته، نو هم به نفی شي او هم به اثبات شي. امام اعظم صاحب په ځواب کې وايي چې په کلمه توحيد کې مقصد دنورو خدايانو نفی ده ځکه چې د خدای په وجود خومشکان هم قایل دي مگر شريکان ورسره پيدا کوي او که مور په استننا کې په معارضه قایل شو چې لومړی په ټولو حکم وکړو بيا مستثنی ورځنې وباسو نو په دی آيت کې «فلبث فيهم الف سنة الا خمسين عاماً» چې خدای پاک فرمايي: نوح عليه السلام پخپل قوم کې پڼخوس کم زر کاله تېر کړه که اول په زرو کالو حکم وکړو او بيا پڼخوس ترينه وباسو د خدای په کلام کې به کذب راشي نعوذ بالله منها. همدغه داستننا په مساله کې يوبل ځای هم دا دواړه امامان اختلاف لري که يو سړی ووايي چې په ماباندې زر روپۍ د احمد دي زر د محمود دي زر د زيد دي مگر سل کمې. امام شافعي صاحب وايي چې د هريوه څخه سل روپۍ کمېږي او ټولو ته په نهو نهو سوو روپو اقرار دی يعنې لکه شرط چې له هريوه معطوف سره تعلق پيدا کوي دغسې استننا هم ده. مگر امام اعظم صاحب وايي چې سل روپۍ يوازې له وروستۍ سړي څخه کمېږي او شرط او استننا يوله بله فرق لري، ځکه چې که د شرط په ډول سړی ووايي زه به يوه مياشت روزې ونيسم يوځل به پسه خيرات کړم يوځل به قرآن ختم کړم که فلانکی راغی نو شرط له درې واړو جملو سره تعلق پيدا کوي مگر استننا هغسې نه ده او بيل حکم لري د ابحت د دوو ترمينځ د عربي ادب په لحاظ ډېر دقيق نکات لري چې نور بحث پکښې د طوالت موجب گرځي.

لغوي تدقيق

لغوي تدقيق هم په ديني احکامو کې ډېر تائير کړی دی چې د نمونې په ډول بې داڅو مثالونه ښو: په دې آيت کې «ولاتقل لهما ف» چې خدای پاک د مور و پلار په حق کې (اف) ويل منع کړه دلغوي تدقيق خاوندان په دې پوه شول چې له دې کلمې څخه غرض اذی او ضرردی، ځکه چې دامعنی په دې لغت کې پرته ده او اهل لغت پرې پوهېږي نو ددغه لغت په تقاضا په همدغه ايت د مور و پلار وهل اورتل هم منع شول. ځکه چې په دې کې اذی او ضرر لا زيات دی. مگر که په کوم قوم کې داف کلمه د خوشحالتيا لپاره استعمالېږي او څه ضرر په کې نه وي نو بيا اف ويل څه گناه نه لري.

په عربي کې د لحم کلمه چې په پښتو کې غوښه بولي له التحام څخه مشتقه ده څوک چې په دغه ژبه کې دلغوي ذوق خاوند دی هغه پوهېږي چې په دی کلمه کې د شدت او قوت معنی پرته ده چې هغه معنی د کب (ماهي) په غوښه کې نشته نو که څوک قسم و خوري چې زه لحم (۱) نه خورم او بيا کب و خوري قسم پرې نه اوري ځکه چې دې ته دلغوي تدقيق په لحاظ لحم نه ويل کېږي (۲).

(۱) هر کله چې په پښتو کې دا تدقيق ماته نه دې معلوم چې کب ته غوښه وايي که نه ، نو په مثال کې می عينا د لحم کلمه استعمال کړه او غوښه مې ونه بله ، په دغس موار دوکی پښتو مثالونه ځکه نشوراولی چې دا احتیادی مسایل دی او اجتهاد او سایل په دیني مسایلو کې منع دی.
(۲) سره له دی چې په قرآن کرم کې کب ته لحماتر يا ويل شوې دي .

همدغه شان که کوم عرب ووايي چې زه فاکهه نه خورم اوبيا انکور خوري، ده فاکهه چې مور ورته میوه وایو نه ده خورلی حکه چې په عربي کبې فاکهه دخوراک هغوشیانوته وایي چې تلذذ په کبې وي او غذانه وي نو ددې لامله چې په انکور کبې غذائیت شته له فاکهې څخه د لغوي تحقیق په لحاظ وزی.

فقهې مسالې له ادبي مسایلو بیان او معاني یانورو ادبي علومو اوفنونو سره داسې تاوې راتاوې دي چې څوک بې یو له بله نه شي بیلولی او د همدغسې قوي ارتباط په اثر کبې ویلی شو چې داسلامی فقهې زیاته برخه له هغو ادبي تدقیقاتو راوتلې ده چې د دین امامانو او عالمانو په عربي لغت او ادب کبې کړي دي.

که څوک غواړي چې د خدای په کلام پوه شي، په فقه کبې بصیرت پیدا کړي او دا حکامو فلسفه ورمعلومه شي باید ادیب شي اوپه ادبي دقایقو وپوهېږي. په کلماتو کبې عام وخاص، مشترک و موؤل، حقیقت ومجاز، صریح وکنایه وپېژني، دکلام سیاق وسباق، دظهور اوخفا مراتب ورمعلوم شي. د نص په عبارت او اشارت دلالت و اقتضا پوه شي او په استعاراتو کبې بینایي پیدا کړي همدغه سب دی چې له دیني پوهې سره ادبي پوهه هم تړلې ده او یو بینا فقیه هېڅکله له ادب او ادبي علومو نه شي مستغني کیدای، که دغه احتیاج او دغه تلازم په تفصیل سره ونسودل شي یو کتاب پرې ډکېږي او په دغسې فصل یا باب کبې نه حائېږي حکه په همدغومره لږ بحث اکتفا کوم.

د ابن زبیری د اعتراض حُواب:

ددې آیت په استناد «انکم وماتعبدون حسب جهنم» ابن زبیری داعتراض په ډول درسول الله صلي الله عليه وسلم په حضور کبې وویل:

چې عیسی (ع) او عزیز(ع) ته خو هم عبادت شوی دی نو دوی به هم په اورسوخې؟ رسول الله (ص) ورته په جواب کبې وویل: «ما جهلک بلغة قومک» یعنی ولې د خپل قوم په ژبه نه پوهېږي او د دې امتیازنه شي کولی چې (ما) په(ماتعبدون) کبې دغیر ذوی العقولو لپاره استعمالېږي او دذوی العقولو لپاره په ژبه کبې (من) استعمالېږي نو دلته غرض بوتان او اصنام دي.

وگورئ په دې حای کبې زموږ پیغمبرددې اعتراض حُواب د ادب په اصولو او د لغت دتدقیق په اساس څنکه ښه ورکړی دی اوپه دغسې ادبي دقایقو پوهیدل دقرآن په لحاظ څومره ضروردي. دغه راز ادبي پوهه سړی له ډېرو بېخایه لغزشونو او نا پوهی څخه ژغوري.

په دې ډول ډېر ادبي مسائل شته چې د دیني او شرعي احکامو په معرفت کبې ډېره اغېزه لري اومعلومېږي چې د ډېرو دیني مسایلو نیلې اوربښې وربورې تړلي دي.

د ادب ښه او گانه

په یوه ادبي کلام اوشعر کبې دوه ډوله ښکلېتوب وینو چې یو دادب په معنوي او حقیقي پیکر اوصورت کبې حای لري بل بې په لباس اوزبور کبې، دادوه جماله باید یو له بله وپېژندل شي او هر یو د خپل قیمت په لحاظ اهمیت ولري، ځینې اشخاص ښایي چې یوازې په رنگینو الفاظو او دکلام په اقسامو باندي لوبې کول ادب وبولي مگر دادب بنا د معنوي اساس په لحاظ په نورو شیانو ولاړه ده چې عواطف او احساسات، خیال اوتمثیل بې بولي. پخوانیو ادباؤ اود ادب مبصرینو او متقدینو د ادب لپاره څه احکام او اصول مقرر کړي دي چې باید کلمات او دکلماتو ترکیب له هغو مقرراتو سره سم وي او کلام هم د دوی د موضوعه اصولو په قرار د بیان وبدیع په زیور او گانه ښایسته شي.

په دې کبې هېڅ شک نشته چې دا شیان دکلام په محاسنو کبې تاثیر لري او څوک چې په ادب باندي بحث کوي او ادبي خصایص بیانوي ضرور به په دغو ادبي اصولو او احکامو هم بحث کوي مگر حقیقي ادب داوسنی پوهانو په

نظر کښې بل شی دی او څه چې پخوانو ورته په ډېره اعتنا او مقصودي نظر کتل دوی ورته د اداتو او ادواتو په نظر کوري.

اوس خلک د ادب ذاتياتو او ذاتي خاصيتو ته ډېره اهميت ورکوي او پخوا د ادب حليه او کاڼه ډېره له نظر لاندې وه، که څوک داوسنی او پخوانی ادب فرق داسلوب په ضعف او متانت باندې کوي دا فرق صحيح نه دی ځکه چې په دواړو کښې ضعف او متانت پيدا کولی شو. ددې دوو ډولو ادب صحيح فرق دادی چې هغه څه چې په پخوانی ادب کښې غايه وه اوس واسطه گڼل کېږي. يعنې هغه لفظي او معنوي صنايع چې په قديم ادب کښې د غاښ په حيث ليدل کيده اوس د واسطې حيثيت لري او په ادب کښې نسبت پخوانه دکايناتو او حيات خفايا او دقايق په وسيع اواصلي نظر کتل کېږي.

څه ادبي فنون او ادبي مسايل چې په بيان وېديع اومعاني کښې ورڅخه بحث کېږي هغه ټول دفصاحت اوبلاغت له عنوان لاندې راځي او همدغه دوه شيه اصلي او اساسي بلل کېږي.

فصاحت

د ظهور او څرگندوالی په معنی دی او هره کلمه یا کلام چې مطلب او معنا یې ښکاره وي فصیحه کلمه او فصیح کلام ورته ویلی شو. د دغسې کلام ویونکي ته هم فصیح ویل کېږي یعنې فصاحت یوصفت دی چې کلمه، کلام، متکلم درې واړه پرې ستایلی شو. دکلمې فصاحت دادی چې غیر مانوسه او له لغوي قیاسه مخالفه نه وي او حروف یې هم تنافرو نه لري. نوکومه کلمه چې په ژبه کښې مانوسه نه وي او استعمال یې نادروي لکه: بڼه کیدل غیر فصیحه کلمه ورته ویلی شو. همدغه شان (واخانې)، (وکانې)، د (واخلې) او (وکړې) په ځای ددې لامله چې لغوي او صرفي قانونه مخالفت لري غیر فصیح الفاظ دي. د حروفو تنافر او ثقل په صحیح ذوق معلومېږي او کوم معین قانون ورته نه شو ټاکلی.

د کلام فصاحت دادی چې له فصیحو کلامو یې ترکیب راغلی وي او دغه ترکیب هم په نحوي قانون برابر وي او څه ضعف و نقصان یې په تالیف کښې نه وي یعنې لکه چې دکلمې په فصاحت کښې له صرفي او لغوي قانون سره مطابقت لازم دی دغسې په کلام کښې هم دنحوي قانون مراعات ضرور دی.

که چیرې کوم کلام په ترکیب او تالیف کښې څه نقصان ولري یا یې کومه کلمه په مقصودي معنی واضح دلالت نه کوي نو په کلام کښې تعقید پيدا کېږي اومعنی یې مبهمه کېږي یعنې د فصیح کلام له تعریفه وزي. دفصیح کلام په تعریف کښې ځینې ډاډې هم زیاتوي چې باید یې فایدې تکرار په کښې نه وي.

بلاغت

د بلاغت لغوي معنی آخرو انتها ته رسیدل دی نوکه څوک پخپل عبارت او خپله وینا د خپل مقصد اومراد کنه او انتهایي حد ته ورسېږي دا هم بلاغت بلل کېږي او د ادب په اصطلاح همدغه د بلاغت معنی ده.

بلاغت دکلام او متکلم صفت کیدی شي مګر یوې کلمې ته بلیغه کلمه نه ویل کېږي دفصاحت اوبلاغت بل فرق دادی چې دفصاحت رجع لفظ ته ده او د بلاغت معنی ته. په هر بلیغ کلام کښې ارومرو فصاحت موجود وي او بې فصاحت یوه کلام ته بلیغ نه شو ویلی مګر بلاغت له فصاحت سره نه دی تړلی او بې بلاغته هم فصاحت موجود یدلی شي او دا دواړه د بسیط او مرکب مثال لري یالکه جنس او نوعه داسې دي.

د بلاغت په تعریف کښې ویل شوي دي چې بلاغت دیوه کلام مطابقت دی له مقتضای حال سره، یعنې هغه کلام چې له محل او موقع د مخاطب او ویونکي له حال سره سم او مناسب وي هغه بلیغ کلام دی. ددې لامله چې

د فصاحت او بلاغت بحث د ټولو ادبي فنونو په بحث کې شامل دی او مستقل کتاب غواړي او په دې باب کې څه لیکل شوي هم دي. نو دغه د ادب د ګانې برخه (ادبي فنون او صنایع) پرېږدو او د ادب په بڼه او اصلي وجود څه خبرې کوو.

اوسني ادیبان او ادب څیړونکي په ادب کې اصلي او جوهرې شيان لکه چې د مخه وویل شو د عواطف او احساسات تخیل او تمثيل کې او د شعر او ادب تاثیر او اغیزه هم په همدغو شيانو کې کوري نه په صنایعو کې.

عواطف

عاطفه هغه داخلي قوه ده چې په نفس کې تاثیر لري او نفسو نه متاثر کوي مګر دا هم باید ووايو چې ټول هغه شيان چې په نفس اثر کوي حقيقي ادب بې نه شو بللی ځکه چې ځینې شاعران او خطیبان چې عمومي اميال ورمعلوم دي د عوامو په شعور لوبې کوي او د ځينو کلماتو په استعمال لکه: وطنيت، مليت، قومي لورتيا... د دوی احساسات راوینسوي او متاثر کوي بې، مګر دا تاثر د آني اقتضاتو تابع وي نو چې هغه اقتضات بل راز شي د دوی وينا بيا هېڅ قيمت نه لري او فی الحال له اعتباره لوبېږي، دغه راز عواطفو چې یو ټینګ حقيقي اساس نه لري د بليخ ادب ممیزه نه شي کيدای نو په عواطفو کې خوشيه ضرور دي چې دلته پرې بحث کوو:

د عواطفو صدق

د عاطفې صدق دادی چې عاطفه یو حقيقي اساس ولري او د شاعر د زړه غږ وي. که په یوه شعر کې داسې نه وي نو ساړه تشبیهات، پیکه توصیفونه، تکلفي مبالغې څه تاثیر نه لري او ذوق ورځنې نفرت کوي. بليخ او عالي ادب لکه چې ځینې کسان ګومان کوي په وهم او کذب نه دي بنا، بلکه د عواطفو په صدق مبنی دي. که تاسې یو غزل راواخلئ چې شاعر په کې د زړه په شعور د جمال لور و مدار جو ته رسيدلی وي او د عاطفې صداقت په کې وي او له یوه بل غزل سره بې مقایسه کړی چې په تکلف او تصنع جوړ شوی اوله مبالغو نه ډک وي رښتیا نه عواطف په کې نه وي او محض لفاظي وي درته معلومه به شي چې د تاثیر په لحاظ د ځمکې او اسمان قدر فرق لري. د ځینو عروضي شاعرانو ځینې اشعار چې د ادبي صنعتونو، تشبیهاتو او استعارو زور په کې لیده شي او له مبالغو نه ډک وي هغوملي سندرو قدرته خوند او تاثیر نه لري چې بې علمه شاعرانو جوړې کړي او ډېرې ساده وي ځکه چې په دې راز سندرو کې یوه صادق مینه، یو رښتیا نی جوش او عواطف موجودوي چې په زړونو اثر کوي. د مثال په ډول دا دوه نمونې وګورئ:

لومړی نمونه چې له صنعت او تشبیه په کې کار اخستل شوی:

(۱)

روغ به نه شم بې وصاله راشه کېښنه

شه خبر زماله حاله راشه کېښنه

اخر کړيدی فرار رم سرشـتانو
دوحشت په خوۍ غزاله راشه کښېنه
په مراد دغندليب بي وفا کله!
جلوه کړشوي پس له کاله راشه کښېنه
زه آرام لکه بسمل په پرهار موم
دخپل يارشام وهلاله راشه کښېنه
نازکی ديار دې طبع کړه موزونه
ای شيدا ناز کخياله راشه کښېنه

دوهمه نمونه دملي سندرې يوه ټوټه:

نن زما دپاره ته اميل په غاړه راځه
له هوسه غورځوه لسـتوني دواړه راځه
په کالوچي خان سنبال کړې زينت ناکه شي
ته له نورو نجونوزياتـه نـبيوه ناکه شي
دعاشـقولرمانه لـره قصـابه شي
چې برجـل لـره راځي لمنې نغاړه راځه
نن زما دپاره ته اميل په غاړه راځه
له هوسه.....

چې برجل لره راځې عالم خبرکه ته
 په زلفانو ورتنه پورې مېنک غبرکه ته
 یوځلي خوږه عجم خان برابرکه ته
 چې موزي کره شوې بنده زاړه زاړه راځه
 نن زما دپاره ته امیل په غاړه راځه
 له هوسه

وگورئ! په دې دوه نمونو کې یوه ارزو او یو هوس لیدل کېږي. په لومړۍ نمونه کې شاعر خپلې معشوقې ته وایي چې راشه کېښه او په دوهمه نمونه کې ورته وایي چې امیل په غاړه او په ډېر هوس راځه! مگر دوهم اواز چې د زړه غږ دی ډېر خورلکي او یو بل شان اثر لري.

لومړی شاعر له خپلې ناز کخيالي کاراخلي او خپلې محبوبې ته رم سرشته غزال، بې وفاگل، د خموا برو او شهلاسترگو لرونکی اوشام وهلال وایي او خپله ځان ورته بسمل معرفي کوي. مگر سره له دې ټولو تشبیهاتو او استعارو بې له دې نه چې ووايو په دې شعر کې یو مړاوی بې روحه جمال پروت دی نور به څه ووايو. په دوهم شعر کې چې یوه رښتیا ناز او حقیقي عاطفه موجوده ده او له ساختګي خبرونه کارنه دی اخستل شوی لکه هر څه چې زړه غوښتی دی هغه ویل شوی، شعريو مستي او جذابیت پیدا کړي او په عواطفو کې تحریک پیدا کوي.

یوشاعر باید په دې پوه شي چې شعر او غزل د زړه له ارزو او احساسه داثر اقتباس کوي نه له ادبي صنایعو، او هماغه شعر په زړونو ډېر اغیزه کوي چې له زړه راوتلی وي نو باید سړی زړه د شعر ماخذ وګڼي او له احساساتو او عواطفو، قلبي تمایلاتو او رښتیا نیو جذباتو پکې کارواخلي. په دې صورت کې نو تشبیه او استعاره، تخیل و تمثیل هم روح پیدا کوي او په ادبي صنعتونو کې هم یو حقیقي کیفیت پیدا کېږي. مگر که سړی په شعر کې یوازې ادبي فنون استخدام کړي او بې له کوم قلبي تاثره رنګین الفاظ پیدا کوي اوسره نښلوي بې، نظم به جوړشي، فن و صنعت به پکې وي مگر د زړه متحسس کولو او بدیعي احساساتو د تحریک قوت به پکې نه وي.

همدغه ټکي ته «سرفلیپ سیدنی» پرېوتی دی چې وایي: ماغوښتل چې له خپل رښتیا ناز عشق نه یو غزل جوړ کړم او خپل ټول رنځونه پکې ځای کړم ګوندې زما په عزیز اشنا اثر وکړي او زړه سوی پکې پیدا کاندې، په دې فکر راپاڅېدم څه بدیعي صنایع چې ذوق خوښول هغه مې مطالعه کړه، کتابونه مې ولټول چې څه ښکلي کلمات او تعبیرات پیدا کړم کلمات په ډېر تکلیف پیدا کیدل او هره کلمه د ذوق انتخاب ته اړه وه. بدیعي صنعت چې د فطرت مولود و د دقت او مطالعې په مخکې بې ځای نه درلوده، دنورو بحرونه او اوزان او د موسیقي څپې ماته ناشنا اېښدې چې کتل مې زما طبعې د فصیحې وینا توان نه درلود اوسرې دعا جزی په میدان کېښود، قلم مې په غاښ کړ او شونډی مې له قهره ووچپلې په دغه وخت کې راته ذوق وویل:

لیونیه خپل زړه ته رجوع وکړه او هرڅه چې وایي هغه لیکه! ددې نوموړي شاعر له وینا څخه هم پوره معلومېږي چې شعر د زړه غږ دی او بې له ضمیره بل ماخذ نه لري. که څو ورپسې کتابونه لټوي چې ښکلي کلمات او تعبیرات پیدا کړي بې له دې نه چې قلم په غاښ کړي او شونډې وچپي نورڅه لاس ته نه ورځي. مگر که زړه ته مراجعه وکړي او د زړه دوینا ریکارډ ثبت کړي، هغه چې هرڅه وي ساده خبرې وي که تشبیهات او استعارې وي په دواړو حالونو کې ورته شعرویلې شو او تاثیر پکې وینو.

دمثال په ډول يو څو نور شعرونه هم وکورئ چې په ځينو کښې ادبي فنون دومره د پرنشته اوبوازي دهمدې لامله چې دزره نارې دي په زره اثر کوي مگر ځينې نور چې څه قدر ته په تکلف او دصنعت په زور جوړشوي، بڼاښت لري خو دلبري او دلربايي نه لري. لومړی قسم شعرونه:

(۱)

په سروبلانودې پيـزوان وهـي ټالونـه کنـه

زلفـي جالونـه کنـه

سترگې دې تـورې جـلـي زلفـي سمسـورې جـلـي

ستا په تندي کښې عجب خوند کاشنه خالونه کنه

زلفـي جالونـه کنـه

وخت د بهار دې جـلـي وطن گلزار دې جـلـي

راځـه چـي دواړه دباغچوو کړوسـيلونه کنـه

زلفـي جالونـه کنـه

بې تامې تاب وي کله په ما کښې آب وي کله

ما په شا کړي ستا غمونـه غرونـه غرونـه کنـه

زلفـي جالونـه کنـه

دبـاره خان خبـري درومرجـان خبـري
زما دشـعر نه قربـان شه نور شـعرونه کنـه
زلفـي جـالونـه کنـه

(باره خان)

(۲)

چپـي مـي پـه زره خـي دغـم داسـي داسـي
ژونـدون مـي کـر تنـگ ستاسـتم داسـي داسـي
نه پـاتي مجـنون، نه فرهاد نه شـيرين شه
فـنا شوپـه عشـق کـنـي عالم داسـي داسـي
سـيلاب مـي داوښـکوپـه مخ خـي همـيش
بهـپـري لـه سـترکومـي نـم داسـي داسـي
مـين دې د دريـم اى مـاه جـينـي
کـرپـرم مـدام خـورم قـسم داسـي داسـي
غـمازمـي پـرياسـي دغـم پـه خـندق کـنـي
زه غـوارم مـدام سـتا کـرم داسـي داسـي
نـوروزه! مشـال دـعمل خـانتـه بل کـره
شـته خـاي دـخـطر پـه تـورتم داسـي داسـي

(نوروز)

(۳)

مسته په خندا د جینکو په مخکښې میره ځي
خیال بې په چانسته دی د ټول مالیت کجیره ځي
مسته چې منکی په تندي کښېږدي نېغه نېغه ځي
مخکښې شي له نجونو ګوډر غاړې ته بېدریغه ځي
واړه عاشقان بې له دنیا څخه بې تیغه ځي
دالکه کوتره له دې ټولو هو او ګیره ځي
مه کوه خونکاري دومره کبر په خوارانو ته
رحم کرم بویه په بې وزلو عاشقانو ته
مه اخله ازار د کباب شوو پتنگانو ته
ودې سوم په شمع سرې لمبې مې د ضمیره ځي
وه دنجونو مېرې ته لاڅومره لوی دماغ لري
زه د بې طوطي یم ته د سرو کلونو باغ لري
تاته کتی نه شم په تندي کښې بل چراغ لري
نجونې د مالیت واړه داستا د وروسته څیره ځي

وخت دپسرلی دی وطن ټول دکل په خیر شنه
سخت ساعت دژمي دهر چاله زرگی هېرشنه
وری چې بلبل ودگلابل په پرځه سپرشنه
نن دباغ په لورې هغه ستا اشنا خانمیره حی

(خان میر)

دوهم قسم اشعارچې دصنعت په زور جوړ شوي:

(۱)

خط په مخ دصنم راغی که میاشت کیر شوه په هاله کښې
دایې غاښ په خوله کښې زیب کاکه ژاله شوه په لاله کښې
هسې رنگ سحر جادو کاپه نظر دسهلا سترکو
نه بې سیال په هند کښې شته دی نه ثاني په بنکاله کښې
لکه ونیلي مرغی چې په سست دام دسلولومو
هسې زه پریشانوزلفو، کښې اېستم په کشاله کښې
دازماله غمه شین زره پکښې خیال دیار دلبو
هسې رنگ زیب وزینت کالکه می په شنه پیاله کښې
ماویل عین کڼه کل دی دغنجې په لمن نغښتی
که مې کوت یوکل اندام وپروت په سبزه دوشاله کښې

سرتريايه تيځ دهجرلکه نی سوری سوری کرم
خکه یم مدام داهسي په فريادوپه ناله کبسي
که يار غواړي هومره ژاره خور حبي عبدالحميده
داپه داچي در موند ه شي په درياب نه په ناله کبسي
(حميد)

(۲)

دا حسينه پري مسسته په خواراغله
که ومخکي ته سپورمي دسما راغله
په روپتوب زمما داوبشو شبنم نه دی
غنچي خوله چي دگل رخ په خنداراغله
دجنون زنجير مي پرېووت وگردن ته
چي په زره مي سستا دزلفوسوداراغله
چي دي تېځ دغمزي واچا وه وخنک ته
زه هغه ساعت شوم پوه چي قضا راغله
په ژبا به مي لمن لنده وي دېره
که خرکنده مي په سترگو شهاراغله
خانگل گل دمضمون ټول ترهسي حدکړ
چي بلبله دفارسي په ژبا راغله

(خانگل)

(۳)

داپه خوب کښې رابښکاره شود دلبر مخ
که په ابرکښې ښکاره شود دقمر مخ
چې بې وليده داستا جوهر دغابښو
پټ له شرمه پخپل آب کښې کړ گوهر مخ
له حيا دې غټ ومخ ته کتې نه شم
کله ليد په خوړو سترگو شي دنمر مخ
راپه ياد چې دې دسرو شونډو خواړه کړم
تکوم لکه مگس عبث خپل سر مخ
قلندر دمبړر اهلت ته عاشق بول نه
که بې ونیوسه تابانوته دټې رمخ

(قلندر)

له دې دوه ډوله اشعارو څخه به معلومه شوی وی چې ځینې شاعران د ځینو اشعارو په جوړولو کښې لکه صنعتگران فکر کوي چې یوه کلمه له یوه ځایه بله له بل ځایه را پیدا کړي او پيوندې کاندې نوروسته تر ډېرو لیمونو او کوشیرونو یونظم جوړشي چې تکلف اوصعنت په کښې له ورا معلوم وي او لکه چې یو شاعر وایي:

هر که سخن را بسخن ضم کند
قطره ای از خون جگر کم کند

دامنظومه هم په ډېرې جگرخونۍ او ډېرو فکرونو جوړه شوې وي نو دغسې شاعرته لکه چې خوا جه حافظ وایي:
صنعتگراست اما طبع روان ندارد.
صنعتکرویلی شو مگر دروانې طبع خاوند بې نه شوبللی.

ځينې نور شاعران داسې وي چې دوى ته د جمال يا حقيقت پلوشه په يوه شي كښې ځان ښكاره كړى يا يوبل نفسي اوقوي عامل پيداشي نو عواطف او احساسات په جوش راشي او بې له څه بندش او تامله د زړه الهامات په خوله راځي، دا راز اشعار ساده وي او كه رنگين په اوريدو نكو اثر كوي بلكه اثر نه چې سحر و جادو وي، دغه راز شعرونه لكه چې په ملي سندرو كښې وينو د ديوان د خاوندانو په اشعارو كښې بې هم ډېرې نمونې مومو او د رحمان بابا او حميد، د خوشحال او عبدالقادر، عليخان او ډېرو نورو شاعرانو په ديوانو كښې ډېر سوزان او موثر شعرونه شته او دا څوك نه شي ويلي چې عروضي اشعار له صادقو احساساتو او عواطفو خالي دي.

په ملي سندرو كښې هم كله كله ډېر تشبهاو استعارات وي مگر سړى پوهېږي چې په دې شعر كښې سلاست او رواني، جوش اومستي، عواطف او جذبات شته او د شاعر د زړه نغمه ده، د نمونې په ډول دا خوبته وگورئ:

يا تيك ستا په جبين دى	يا سترگه د سباده
يا جام دچين ماچين دى	يا سپينه خوله زياده

يا عطر د گلانو	يا ستا دمخ خولې دي
يا توري دفولادو	يا سترگې د ليلې دي
يا كيف دى دشرا بو	يا ښك د ښكالي دى
يا هجر سخته دى	يا تبه يا وباده

يا باغ د ښكلكو	يا ستا ښكلې كاگل دى
يا آواز دى د بلبلو	يا زړه د حميد گل دى
يا تيغ د غوڅولو	يا ستا خونې چاگل دى
يا دامرغ زرين دى	يا هغه محبوبه ده

(حميد گل)

بې له دغسې ملي اشعارو چې په ملي اوزانو كښې ويل شوي دي په عروضي اشعارو كښې هم ډېر ساده او بې تكلفه اشعار مومو چې د زړه له تاثيره پيداشوي او په زړه اثر كوي چې يوه نمونه بې داده:

سحر باده! د آشنا په كوڅه ورشه
 زما د پاره پكښې وگرځه كوترشه
 لوى وكم چې وي ټول ووينه په سترگو
 په احوال سره دهر يوه خبرشه

هريووه چي زمالسه حالسه پونسي تبديلي
په ژړا ورتسه په اوبسكو كني سي احمرشسه
كه خبري زماد پاره درتسه وكړي
مخ راكوز كړه زما ولورې ته چيرشسه
دنسيم په رپا دي نسه نه شي رحيمه!
دلدار په لور پخپله قلندر شه

(عبدالرحيم هوتک)

بله نمونه:

راشه راشه ستا تر دواړو ستركو خارشم
هم تر مخ دي پروانسه غوندي نثار شم
دزړه ولي مې په تاپسي پري كېري
راته وكوره قربان دي ترديدرام شم
شيريني به دي دوصل هېره نه كرم
كه هرڅو غربت زده او خو وازار شم
چي دي خيال په زړه كني رايشي دننه
اورمې واخلي په نارو اوپه كوكارشم
داختر په ورځ كه مخ راته نيكاره كړي
قرباني به دي په مينه درخسار شم

جنتونه په خاطر کله را درومـي

چي په شوق کد استاد حسن په کلزار شم

ستاوصال په بخارا کبسي رحيم بياموند

صدقه ترپول و حکم و دبخار شم

(عبدالرحيم هوتک)

دغه دوه ډوله شعرونه چې په يوه ډول کبسي رښتيايي عواطف وي او په بل کبسي نه وي داسې مثال لري: لکه چې يوشاعر د خپلې محبوبې ياد خپل اولاد په مړينه کبسي مرثيه جوړه کړي او يو بل شاعر د کوم لوی اومعتبر سړي په مرگ کبسي دصلي او مکافات دپاره مرثيه وليکي او کونښن وکړي چې ډېر اوصاف ورپورې وټري او ډېر شعري صنعتونه پکبسي حای کاندې مگر هغه دزړه درد او رښتيا نې عاطفه چې په لومړني مرثيه کبسي وي په دې کبسي نه وي. يعنې دوهمه مرثيه نور هر څه لري مگر دزړه رښتيا نې تاثر نه لري او په پردي غم ژړا وي. نو دا شعر هېڅکله هغسې نه شي کيدای او هغه مقام ته نه شي رسيدلی حکه چې هغه روحي اتصال او رابطه چې په لومړي شعر کبسي دمړي او شاعر تر مينځ موجوده ده دلته نشته او همدغه شی حقيقي او غير حقيقي ادب يوله بله بېلوي او بېل بېل قيمت ورته ټاکي.

د عواطفو تجلي او ظهور

کله يوشاعر د ډېر ښه تامل او فکر خاوند وي مگر دانه شي کولی چې نور خلک د خپلو افکارو او تاملاتو په ښه والي او ښايست متاثر کاندې حکه چې دده عواطف که څه هم صدق په کبسي وي مگر د تجلي او ظهور درجې ته نه وي رسيدلي. دلته تر يوه حده دموضوع خصوصيت هم دخل لري. حيني موضوعات دي چې عواطف پکبسي لکه داوړلمبه رڼاکوي اوناري طبيعت لري لکه وطنيت، حب، غم او داسې نور..... مگر حيني موضوعات لکه فلسفي افکار او اجتماعي نظريات يخ او ساړه وي چې په هغه اندازه تودوالی او حرارت پکبسي نه پيدا کيږي، نو مور دانه وايو چې يو اديب دې دغه راز موضوعات هم هغسې کړي او هغومره جذابيت او هيجان دې پکبسي پيدا کاندې بلکه دا وايو چې په کومه موضوع کبسي چې دی داخلېږي څومره چې کيدای شي خپل لوستونکي دې له تاثير لاندې راولي او يابه دې کيږي چې خپل تاثر پوره او واضح وښودلی شي.

په همدغه برخه کبسي اديبان اوشاعران يوله بله فرق او تفاوت لري د حينو عواطف ډېر تېز او بارزوي د حينو نه وي، په حينو کبسي شعري طبيعت قوي وي او په حينو کبسي ضعيف وي.

دوه تنه اديبان به وي چې په تاريخي رجالو کبسي به په کوم يوه څه ليکي يو به بې لکه يو مورخ داسې تصوير کړي چې خپل دغه تاريخي نکارش ته به ادبي رنگ هم ورکړي، هغه بل به ورته په شعري سترگه وگوري او نفسيت به بې په نظر کبسي ونيسي لکه چې په سيدجمال الدين ډبرې مقالې او نظمونو وليکل شوه چې په حينو کبسي ادبي خواته تمايل ليده کيږي او په حينو کبسي تاريخي خوا قوي ده او د هر چاشاعرانه مزاج په کبسي خپل خصوصيت ښی.

د عواطفو ثبات او نه رالويده

ځبني ليکونکي اوشاعران وي چې عواطف يې ثبات او دوام نه لري يعنې ديوه مضمون او يوه شعر اغاز او انجام يې ډېر فرق لري او کلام يې له خپل حسن او خوږوالي څخه ابتدا ل او پيکه توب ته رالوېږي. يو بيت يا يوه مصرع يې ډېر ه ښه او موثره وي مگر بل بيت اوبله مصرع يې هغسې نه وي او په وينا کښې يې د ادبي قيمت په لحاظ لوړې ژورې تپت وپاس موجود وي دلته مقصد دانه دی چې په وينا کښې دې له سره تراخړه پورې يورنگ او يواهنک موجودوي ځکه چې په دغه ډول يورازوالی هم دبلاغت له اصولو مخالفه خبره ده او لکه چې دکلام رالويده او تپتوالی عيب دی يوراز والی يې هم عيب دی او ملال راوړي نوپه ليکونکی لازمه ده چې له يوه صورت نه بل صورت ته انتقال وکړي او پخپل کلام کښې له تفنن څخه کار واخلي دا کار البته په تغزلي اشعارو کښې اسان معلومېږي ځکه چې يو خودا راز اشعار لنډوي بل پکښې ديوه مطلب ارتباط ساتل هم لازم نه وي مگر په قصايدو کښې گران ښکاري.

خيال

وايي چې خيال يوه قوه ده چې غير مرئي شيان او هغه شيان چې مشاهده يې نه شو کولی زمور له نظره تېروي مگر دا تعريف پوره نه دی اودغه راز معاني په يوه منطقي تعريف کښې راوړل کېږي هم نه. نو وروسته به يې د بحث په ضمن کښې رنگونه او ډولونه څه نه څه وښيو، خيال په ادب کښې يو خاص مقام لري او په عواطفو کښې ډېر تاثير پيدا کوي. که فرضاً کله مور يو خبر واوړو چې په کوم ځای کښې څه طوفان پېښ شوی چې دومره خلک مړه او دومره کورونه وړان شوي دي دا خبره راباندې دومره اثر نه کوي لکه چې دغه حادثه دکوم اديب اوشاعر له قلمه په ادبي ډول رسم شي او له تخيل نه په کښې کارواخستل شي. ادبي خيال په درې ډوله دی:

(۱) مبتکر خيال:

دا هغه شی دی چې دانسان ادراکاتو ته يونوی صورت ورکوي او اکثر شاعران يې د تشبيه اواستعارې په ډول پخپل کلام کښې پيدا کوي لکه د حميد دايت:

دازماله غمه شين زره پکښې خيال ديار دلبو

هسې رنگ زيب وزينت کالکه مې په شنه پيالو کښې

مگر که څوک دکلام په موضوع او اسلوب کښې د تخيل له ابتکار او نوپتوبه کار واخيستلی شي نسبت هغه تخيل ته چې په تشبيه اواستعاره کښې وي زيات اهميت لري او د تخيل دغه راز بداعت ډېر لږ او نادر هم وي چې يو مثال يې ديوه انگليسي شاعر يوشتر دی چې د دنيا لوی لوی خلک د سعادت په طلب کښې په دې ډول تصويروي:

يونسار دی چې ديوالونه يې ډېر جگ او دروازه يې ډېر ه وړه اوتنگه ده، دانبار د سعادت ښاردی چې د جهان نوموړي او لوی لوی خلک ورپسې گرځي، دې دروازې ته يو لوی حربي سړی راځي چې ډېر هيوادونه يې فتح کړي دي او په

ډېرو دښمنو بې بری موندلی مگرد دې لامله چې عسکری لباسونه او اسلحې بې په غاړه دی په دغه دروازه نه شي نوټلی او حیران درېږي.

وروسته ترده یولوی عالم له خپل علمي لباس او غټو غټو تالیفاتو سره راځي او دی هم په دغه دروازه د خپل ځان د ځاییدو امکان نه ویني په ده پسې نور سیاست او مال خاوندان رارسېږي او هر یو دلته حیران درېږي چې څه وکړم په دې حال کې یوه کوچنۍ جنۍ راپیدا کېږي او په ډېرې خوشحالی په دغه دروازه ننوځي او بیا څه شیبه وروسته بېرته راوځي دوی ته وایي چې ولې ولاړ یاست؟ دوی وایي دروازه وره ده او مور نشونوټلی، هغه وایي کالي او اسبابونه وغورځوئ اوننوزئ! دوی یوبل ته کوري او متردد کېږي مگر جینۍ اصرار کوي چې هلئ زرشئ چې ډېر عجیب ښاردی او هر څه په کې شته په دې ډله کې یوتن خپل کالي غورځوي اوننوځي هغه نور هم چې ده ته کوري هر څه له ځانه لرې کوي او ښارته داخلېږي.

ددې شعر ښایست او جمال دتخیل له ابتکاره پیداشوی او دتخیل ابتکار په اصل مضمون او د بیان په اسلوب کې ځای لري.

په پښتوکښې هم چا په ارزو باندې څه لیکلی چې خلاصه یې داده:

هلته لرې دغره په لمن کې دلمر پلوشو ته څه شی ځلیده، ما کومان کاوه چې کوم ډېر قیمتې خیزدی اوله کوم معدن څخه کومه قیمت بهادانه راوتلې ده په همدې کومان ور روان شوم او ډېر خوشحاله وم چې هلته ورسیدم کورم چې دښینې یوه ماته ټوټه پرته ده او نور هېڅ نشته دا وه زما ارزو او دارزو آغاز او انجام.

دلته هم په اصل موضوع کې یوتخیلي ابتکار لیده شي.

(۲) مصور خیال:

څه شی چې یوادیب په سترگو ویني او پرې پوهېږي نو چې هغه د خپل خیال په مرسته تصویر کړي مصور خیال ورته وایي مثال یې دادی:

یوه سړی دښپې له مخې تې کولې اوهره شپه به یې ترسبا پورې تبه وه چا ورځنې داحوال پوښتنه وکړه چې تبه دې څه وخت او څنگه وي؟ ده وویل یوه حیاناکه ښځه ده چې دښپې په توره پرده کې زیارت ته راځي اوسبا دوخته بېرته ځي.

(۳) مفسر خیال:

کله چې کوم ادیب په یوه شي کې څه روحي یا ادبي کیفیت حس کړي او له مادي مشاهداتو نه پټو او معنوي مشاهداتو ته انتقال وکړي لکه چې ځینې ادبا د یوه سیند یا یوه غره له لیدو ځنې، ځنې تاریخي واقعاتو ته ولاړشي او د تیرو حواد ثو او زاړه عظمت تجلیات په کې وگوري نو دامفسر خیال با له شي چې یو مثال یې دادی:

په لمن دتورو غرونو دخیب وادي راگیره

لکه تور دیوان چې کېږني له پري نه گیر چاپیره

پت پنهان هره ذره کښې دخیبر خوښي داستان دی
یو تاریخ بې په مخ لیک دی یو یاداشت دتبر دوران دی
ورو په ورو دغرونو خواکښې یوکاروان روان سفر کړي
دا را یاد مې په زرگی کښې دتبرشوي دور منظر کړي
یوه ورځ به چپرې دلته دمحمودکاروان روان و
کردغبار دده دفوج به رسیدلی ترآسمان و
دتکبیر ناری اوچتې اروپیدلې دې جهان وې
ددې ملک ذرې ذرې به له دهشته په لیران وې
په دې خاوره دي تبرشوي دبابر غوري فوجونه
ابدالي نادر راغلی پرې به فخر کړي داغرونه

سیدرسول (رسا)

وروسته تردې چې د خیال ډولو نه څه نه څه وښودل شوه باید ووايو چې تخیل د شعر یوداسې عنصر او رکن دی چې
که ووايو شعر په حقیقت کښې بې له تخیله بل شی نه دی هم ورسره ښايي. همدغه تخیل دی چې جهان او د جهان
هره ذره شاعرت له نور عالمه په بل رازښی چې کله بې له نمر او سپورمۍ سره په خبرو راوړي او لکه بې دگل په خندا،
دشمع په ژړا، د نسیم په پیغامونو پوهوي، یووخت ورته ډک سیندونه لکه سراب بې آبه ښکاره کړي بل وخت ورته
دیوه مظلوم څو قطرې اوبکې لکه یو سیلاب داسې وښي. که دغه شاعرانه خیال له شاعر سره ملگری نه وي شاعر به
هم لکه نور دغه جهان ته په عادي نظرگوري او هېڅ شی به پرې دومره اثر نه کوي. همدغه خیال دی چې شاعرت
ډېرپت او مرموز شیان ښکاره کوي او هغه څه چې عوام بلکه خواص بې هم نه شي لیدای دی بې ویني او تعبیرونه
ورځني کوي همدغه تخیل دی چې شعر او فلسفه دواړه ترېنه پیداکړي او په شاعرو فیلسوف دواړو کښې لیدل کېږي.
کوم فلاسفه چې دابتکار و ایجاد قوت لري هغه ارومرو د تخیل خاوندان دي او له تخیل نه ډېر کار اخلي نوویلی شو
چې په نیو تن او ارسطو کښې هماغه قوي تخیل موجودو، چې په هومر او فردوسي کښې موجود و. مگر داستعمال په
طریقه کښې فرق و او مقصد وغرض په کښې بیل و. دیوه فیلسوف تخیل دمسایلو په حل کولو او تحقیق کښې سرفېږي
مگر دیو شاعر تخیل د احساساتو او عواطفو دتحریک لپاره په کارلوېږي.

ځینې محققین وایي چې له شعري خیالاتونه فلسفه پیداکړي اوله فلسفې نه بیا علم پیداشي یعنې شاعرانه خیالات او
فلسفه اولعلم داسې مثال لري لکه دسپیدو چاودلو دوخت دلمانځه دوخت او د لمر ختورنا. نو په دغه ترتیب هماغه

شاعرانه خیالات چې څه قدر زیات روښانه شي فلسفه شي او په فلسفه کې چې زیاته رڼا یې پیداشي علم شي په دې اساس سړی حکم کولی شي چې د بشر د معرفت تاریخ له شعره څخه شروع کېږي او په علم ختمېږي. هومر دیونان معروف شاعر په داسې عصر کې پیداشو چې د فلسفې څه پته نه لگیده او دغه نوموړی شاعر له حکمت او فلسفې نه دمخه د نباته راغی مگر وروسته ترده ارسطو د ده د طبع له اکتشافاتو اقتباسونه کوي او دده په کلماتو استشهاد کوي. کینرو دفرانسی یولیکونکی لیکي چې د هومر په اشعارو کې د انسان او عالم حقیقت او د هر شي اساس موجود دی.

که سړی څه قدر ته دقیق شي نود عقل او فکر مانی. په خیال ولاړه ده او خیال په علومو کې زبنت ډېر د خل لري، نور علوم خولاپرېږده هغه علمونه چې د عقل په نزد بېخي منلي دي لکه ریاضي او هندسه داهم دانسان له خیاله پیداشوي دي، که چیرې له یوه ریاضیدان څخه د واحد د تعریف پوښتنه وکړو چې دریا ضیاتو ابتداو انتها کپل کړي یا د هندسې د یوه عالم څخه د نقطې تعریف وغواړو چې ټول خطوط ورځنې پیدادي یقین دی چې دا دواړه شیان «واحد- نقطه» به یواسې شی راوښي چې بې له خیاله به بل وجود نه لري او یو تخیلي شی به وي. دا چې مور یو کانی د حس او عقل په مرسته په تاجر او تجمد پېژنو دا هم یو خیال دی دانسان تخیل دغه صورت ورکړی دی.

تخیل سره له دغو مره اهمیتته چې په شعر و ادب کې بې لري که څوک بې په تشخیص کې وغولېږي او له او هامو نه بې فرق ونه کړی شي بابې بېځایه استعمال کړي نو شعر بېخونده کوي او قیمت بې راټپتوي. ځینې او هام چې ځینو شاعرانو پخپل شعر کې راوړيدي دومره بې لطفه دي چې سړی ورته شعر نشي ویلی بلکه واهمي کلام بې بللی شي لکه امرأ القیس چې پخپل یوه شعر کې وايي:

اتقتلنی والمثرفی مضاجعی

ومسنونه زرق کانیا ب اغوال

مطلب بې دادی چې رقیب به ماڅنگه مړکړي چې زما په خوا کې دیمن مثر فی توره ایښي ده او داسې نیزې راسره دي لکه دغولانو داری. نودلته غول او د هغه داری یو محض وهمي شی دی چې بنا یې بې امرأ القیس بل څوک ترې ونه وېرېږي. که څوک تخیل بې ځایه استعمال کړي نوهم ښه نه ښکارېږي مثالیو شاعر د بهار او پسرلي په صفت کې ددې په ځای چې شنه چمنونه زیرو سره گلان، ایشارونه وستایي اوله تمثیل څخه کار واخلي دتخیل خوانه زور وکړي او خیالي شیان تصویروي. یادیه چاپه مدح اوستاینه کې دهغه واقعي او حقیقي صفات پرېږدي او دتخیل په زور ورته خیالي اوصاف پیداکوي او ورپورې ترې بې چې هېڅ حقیقت او واقعیت پکې نه وي نوداهم په شعر کې عیب باله شي او دخيال بېځایه استعمال بلل کېږي.

تمثیل

تمثیل دې ته وایي چې شاعر او ادیب یومضمون یا یومعنی داسې بیان کړي چې اصلي صورت بې سترگو ته ودرېږي. تمثیل هم په شعر کې یو اساسی جزگیل کېږي او زبنت ډېر اهمیت لري. ارسطو وایي چې شعر په تمثیل او محاکات ولاړدی نو که په کوم کلام کې داسې نه وی هغه شعر نه بلل کېږي دهمدې لامله پخپل کتاب الشعر کې لیکي، چې یو له هغو شیانو څخه چې انساني غرایز بلل کېږي دتقلید حسن او د تمثیل ذوق دی نو هر کله چې شعر هم یو ډول نقل او تمثیل دی دانسان په طبیعت اومرو اثر کوي او انسان ورځنې خوند و حظ اخلي نو دارسطو په نظریه د شعر د تاثیر سبب تمثیل دی.

کوم شعر چې له تمثيل نه په کښې کارا خستل کېږي هغه د يوه رسم مثال لري چې بايد د موضوع دقيق نکات په نظر کېښي ونيول شي او له اصل سره مطابقت ولري.

په تمثيلي شعر کېښي کله د شعر موضوع يوه منظره يا واقعه وي او کله د احساساتو او تمايلا تو تمثيل په نظر کېښي وي. په دغه وروستۍ حصه کېښي شاعر له رسام څخه موفق دی او ځينې نفسي کيفيات شته چې په رسم کېښي نه راځي او په شعر کېښي راځي.

ځينې تمثيلي اشعار دي چې شاعر په کېښي له تخيل څخه هم ډېر کار اخلي مگر په ځينو کېښي يوازې تمثيل وي او له تخيل نه هېڅ کار نه وي اخستل شوی.

په ځينو مواردو کېښي د شعر لوی صفت همداوي چې تمثيل ښه قوي وي او حقيقت په نظر کېښي ښه مجسم شي. د تمثيل په باب کېښي د شعر ښه نمونه که گورۍ نو د ښاغلي رښتين دباغ ننداره وگورۍ چې د کابل مجلې په (۱۷۲) ځلې کېښي نشر شوی او د تمثيل پوره اقتدار په کېښي معلومېږي.

د تخيل زور او قوت که په پښتو اشعارو کېښي لټوی نو د ښاغلي خادم په اشعار کېښي ېې ښې ښې نمونې شته. د احساساتو او عواطفو صدق او تجلي د ښاغلي بينوا په «بې وزلي شرق» کېښي وگورۍ چې د شاعر د زړه درد او رښتيا نې تاثير په کېښي له ورا معلوم دی او په همدغه شی، دې شعر لوړ قيمت پيدا کړی دی.

د دې بخت خلاصه

د شعر او ادب اصلي عناصر او اساسي اجزا د معنويت په لحاظ دادي:

عاطفه، احساس، خيال، تمثيل. نو په هر شعر کېښي چې دغه شيان يا يوله دغو څخه موجود وي، هغه شعر دی او په انسان باندې اثر کوي په کوم شعر کېښي چې دغه شيان نشته او يوازې رنگين الفاظ او شعري صنعتونه په کېښي دي هغه لکه يو تش ښايسته لستونې داسې وي او کوم حقيقي کيف پکښي نه ليدل کېږي او ننداره به ېې کوی مگر څوک چې په شعر او ادب کېښي کومه معنی لټوي هغه پرې نه قانع کېږي او يوله دغو معنوي اجزاؤ او عناصرو څخه پکښي غواړي. د پښتو اشعارو ته چې سړی گوري او د صنعت او معنی په لحاظ په کېښي غور کوي معلومېږي چې صنعت ته په ضمني نظر کتل شوی او د معنی لور ته زياته توجه موجوده ده يعنې ضرور پکښي يا نور عواطف او احساسات وي يا يوعالي تخيل او لوړه مفکوره پکښي ليدل کېږي يا له ښه تمثيل او تصوير څخه پکښي کار اخستل شوی وي. او ځينې اشعار خولا داسې وي چې دغه ټول معنوي مزایا او ښکېنې پکښي سړی مومي او د بليغ او عالي ادب ښې نمونې ېې گڼلې شو. (۱)

عاميانه بلاغت

څوکاله دمخه د يوه لوی سړي په مجلس کېښي د غرو خلکو په پوهه او هوښيارۍ خبرې کيدې دې سړي چې دهيواد په يوه غرنۍ حصه کېښي د يوه ستر حاکم په حث شپې ورځې تېرې کړې وې هغه خلک ېې ډېر زيات ستايل او مکرر به ېې ويل چې دوی په خبر و له هر چانه ښه پوهېږي څوکه څوک له دوی سره د دوی په ژبه وغږېږي او مفاهمه ورسره وکړي. په همدې غرور غوکښي داسې خلق شته چې سړی ېې خبرو ته حيران پاته کېږي او د تعليم له خاوندانونه ېې په وينا کېښي څه فرق نه ليدل کېږي.

(۱) د ښاغلي (مجروح) (بينوا)، (خادم) (رښتين) اشعار د دې خبرې تصديق په ښه شان کولی شي.

د ابحاث لا نه قطع شوی چې دهماغه ځای خوتنه تورزېرې او سپین زېرې راغله او دمجلس خلک ددوئ او ضاعو او خبروته دتېرې بحث په اثر کېنې ښه متوجه شوه چې ودرې دوئ څه وایي؟ اوڅنگه کېرې؟ دوئ دخپل دغه حاکم له څه مودې مفارقت څخه چې درنځورتیا په اثر کېنې پېښ شوی و خپل خپګان ښکاره کړ او بیابې خواهش وکړ چې که صحت یې ښه وي بېرته ورشي او ددوئ اداره پخپل لاس کېنې ونیسي مګر دامقصد یې په دې ډول ادا کړ چې زموږ په ملک کېنې مشهوره ده چې په یوه غره کېنې که تر (۷) کالو پورې دسړي غږ وانه وریدل شي دهغه غره ماران ښاماران کېرې او پخپل مینځ کېنې یو له بله سره خوري نوکه ستاسې غږ هلته نه وي له مور نه بل شی جوړېرې او یو د بل غوښې خورو.

دې خبرې په ماثرو وکړ او زه یې دې لورې ته ملتف کړم چې عام خلک او هغه کسان چې په تورو ټکو نه پوهېرې او د فصاحت و بلاغت نوم یې هم نه دي ارویدلي پخپله وینا کېنې د بلاغت خاوندان دي او په خبرو کېنې یې شعري او ادبي کیف لیده شي.

وګورئ دغه سړی له یوه ادبي منطق او تمثیل او تشبیه نه څومره ښه کار واخیست او خپل مقصد او مطلب یې د بلاغت له اصولو سره سم داسې ادا کړ چې دخپل مراد کنه او انتهایې حد ته ورسیده چې دیوه مقصد همدغه راز بیان بلاغت او بونکی ته یې بلیغ ویل کېرې.

که څوک د پښتنو په جرګو او مرکو کېنې ناست وي او ددوئ خبرې یې اوریدلې وي هغه ته به په عامیانه محاورو کېنې دغسې ډېرې نمونې یادې وي او دابه ورته معلومه وي چې پښتانه پخپلو مرکو کېنې هروخت له دغسې ښوښو تمثیلو او ملي روایاتو کاراخلي، دخپل مقصد دپاره لومړی یوموافق تمثیل او ادبي استدلال پیدا کوي بیا خپله خبره پرې سپروي. ددوئ د بلاغت زور او قوت په همدغو تمثیلو او روایاتو یا متلونو کېنې وي او تشبیهات او استعارې یې هم خورا قوی وي، هغه څوک چې په مرکو کېنې دخبرو حق لري اودملي مجالسو خطیبان او بلغا بلل کېرې دخپل مقصد له شروع نه دمخه یوحکایت کوي یاله ملي روایاتو او عنعناتو څخه دخپل بیان دپاره یو ښه تمهید پیدا کوي وروسته بیا خپل مقصد ته راځي او خپل مطلب بیانوي نویه دې صورت کېنې ددوئ وینا دومره قوت مومي چې څوک ورځنې انکار نشي کولی او هر څوک یې په معقولیت باور کوي که څوک په دې مجلس کېنې ددوئ دخبرې تردید کوي او مخالفه نظریه قایموي هغه مجبور دی چې دده دمدا په خلاف به یو قوی تمهید او حکایت پیدا کوي او خپله خبره به قوی ښی، په دې وخت کېنې نویوه ادبي مبارزه شروع او دمیدان وړلو دپاره زیات فصاحت او بلاغت په کار دی. مګر هغه بلاغت چې عوام پرې پوهېرې او په عامیانه ادب کېنې ځای لري. په همدغه قوت دمرکو مشران او وکیلان غټې غټې خبرې اواروي او هر څوک پخپل قوی منطق او ادبي استدلال قانع کوي. د پښتنو د مشرۍ راز هم په همدې کېنې دی چې سړی باید له ملي عنعناتو او روایاتو ښه خبر وي هغه خبرې چې دوی پرې قانع کېرې او هغه استدلال چې ددوی په افکارو او روحياتو قوی اثر لري ځانته معلوم کاندې دغه راز خبرې ښايي چې مور او تاسې ته هېڅ ښکاره شي مګر په عامه طبقه ډېر اثر کوي. په ځینو مجالسو کېنې چې زه ناست وم او هلته د پښتنو دروغې د اصولو پوهان راټول شوي و، ډېر ځله مې په داسې مواردو کېنې چې خلک به یې دخپلو عزیزانو احترام ته رابلل او دابه یې ورته ویل چې خپل کام او خپلو عزیزانو ته په سپکه مه ګورئ.

یو د بل عذر قبلوئ او ننواتو ته په درنه سترګه ګورئ. دیوه منلی او مسلم دلیل په ډول به یې ویل چې لوڅې دخپل کام سپکه غوښته سر یې په دریاب کېنې وچ شو. دې خبرې به خلک ډېر متحس کړه او زیات تاثیر به یې وکړ، زه ددې خبرې په سر و بر نه یم خبر چې عنعنوي اصل او اساس به یې څه وي؟ مګر لوڅې چې ګورم رښتیا په اوبو کېنې ولاړې وي او سرونه یې وچ وي. نو دا خبرې که څه هم څه اصل او حقیقت ونلري تاثیر خولري او له یوې ډېرې صحیح فلسفې نه په عوامو باندې زیات اثر کوي.

که څوک غواړي چې خپل مخاطب او اوریدونکی دخپلو خبروله تاثیر لاندې راولي نو باید له هغه سره داسې وغږېږي چې منطق او ادب یې په هغه تاثیر وکړي، تشبیهات او استعارات تخیل او تصویر، استدلال او استشهاد یې دهغه له فکر او ذوق سره سم وي او په نظر کېنې یې له مسلماتو څخه وي.

زموږ ادباً او شعراً باید دې خواته ملتفت وي او په خپل شعر او ادب کېنې له عامیانه بلاغت نه چې دعوامو په ویناؤ، متلونو، روایاتو، قصو او افسانو کېنې حای لري پوره کار واخلي، په هغو تشبیهاتو او استعارو خپل کلام رنگین کړي چې دوی ورسره اشنادي او پرې پوهېږي چې زموږ ادب هم ملي رنگ پیدا کړي او دملت په ذوق برابر شي.

د پښتولنې او چاربتې چې په هر چا کېنې لکېږي او عمومي مقبولیت لري یو سبب یې همدغه دی چې له عامیانه بلاغت نه پکېنې کار اخستلی شوی او کلمات و تعبیرات داسې دي چې عام خلق پرې ښه پوهیدلی شي او هېڅ نا اشنایي پکېنې نه گوري وینا یې هم د حال له مقضا سره سمه وي او له حیات سره پوره تطبیق لري. د مثال په ډول به یو څولنې هم راوړو.

د پښتو څولنې

کله چې مور کو چیانې لنډې او د کو چیانو ټپې او رو پوهېږو چې دالندې د کوچیانو له حال او حیات سره څومره اتصال لري، او ددوی حیاتي وضعیت څنکه ښه تصویري لکه دالندې:

اوبنانو بیا غاړې کړې کړې

چې پرې سپرې دي سپینې خولې زېر پېزوانونه

که چاکله د کوچیانو روانې کېدې لیدلې وي چې په اوبنانو باندې پښتني پېغلې سپرې وي او اوبنان یو خوابله خواغاړې کړوي او تر شا گوري هغه ددې لنډې په بلاغتي کیف ښه پوهیدلی شي چې دلته ویونکی څه شاعرانه او ساحرانه مهارت خرڅ کړی دی چې له یوې خوا دغه منظره او وضعیت ډېر ښه تمثیلي او له بلې خوا دې خبرې ته هم تلمیح او اشارت کوي چې اوبنان هم ددغو پېغلو دښایست او جمال احساس کوي او ددوی ننداروته مخ راگرځوي.

په دغسې مواردو کېنې چې مطلب ددغو پېغلو ستاینه ده ښایي چې ډېر تعبیرات پیدا شي مگر هر تعبیر به د کوچیانو له حال او حیات سره دغومره موافق نه وي او نه به په کېنې دغومره بلاغت موجود وي. په یوه بله لنډې کېنې یوه کوچۍ پېغله خپل اشناته وایي:

تردې خرورۍ سپی راتېر شه

تردې ملالې خولې به زه درتېره شمه

په دې لنډې کېنې یو شرط او تعلیق لیدل کېږي چې باید مین یې پر حای کړي او دملالې خولې په مقابل کېنې یوکران کار قبول کړي چې هغه له خرورۍ سپي څخه تېریدل دی. په دې حای کېنې البته ډېر مشکل شرطونه پیدا کیده چې باید په مین تحمیل شوی وای مگر د کوچیانو له حال او ژوند سره به یې دغومره موافقت نه درلود لکه چې دا شرط یې لري.

یوه کوچۍ پېغله باید هر څوک له خپل خرورۍ سپني څخه وډار کړي او خپل سپی لکه لیوه یازمري خلکوته وښی دلته ټوپک یا توپونه یا ډول له حیات سره مناسب او موافقت نلري او نه دغه ادبي لطف پکېنې شته چې دخرورۍ سپي په لفظ کېنې موجود دی.

دادهمدغه لفظ اثر دی چې ځینې دتصوف خاوندان له دې لندۍ نه دحقیقت په نامه یوه بله معنی اخلي او وایي چې خوروی سپی نفس دی اوله دې نه تېریدل خدای ته رسیدل دی. که دلته توپ او توپخانې یادې شوې وای ددغسې تاویل دپاره به هم څه مجال نه و او دومره ظرفیت په دې لندۍ کې نه پیدا کیده. ددې لندۍ په ځواب کې یو د توري خاوند او توريالی مین خپلې معشوقې ته وایي:

دسپینې خولې تن راته کیده
که دچرو په څوکولاروي دربه شمه

دا هم یوبلیغ تعبیر دی او له ده سره مناسب اېسي ځکه چې د چرو په څوکو تېریدل انتهایي مشکلات قبلول دي اوسړی پوهېږي چې ددغسې سختې لارې یون دومره گران دی چې له خوروی سپو تېریدل ورته هېڅ دي او څوک چې دا قبلوي هغه په خوروی سپو هم نه اېسارېږي.

که سړی په شعر و ادب کې ښه غور وکړي ددې فن ټوله ساحري په یوه ښه او بلیغ تعبیر کې مضمزه ده که څوک د خپل مقصد لپاره یو قوي اولطیف تعبیر ومومي چې مبتدل اوپیکه نه وي دې سړي په یقین سره د شعر او ادب حق په ځای کړی او د بلاغت سکه بې قایمه کړي ده. په دې تعبیر کې دانه ده لازمه چې ارومرو به په کې اغراق اومبالغه وي بلکه لازمه ده چې لطف اوملاحات او حسن به په کې وي او یو نوی تعبیر او ښه تصویر به ورته ویل کېږي لکه په دې لندۍ کې:

مخ په مړوند کله پتېږي

ظالمه یاره سلامي ولاړه یمه

وگورئ دلته یوازې یوښه تصویر اوبښه تعبیر په سړي اثر کوي. داد حیاناکو پېغلو عادت دی چې منگی به بې په اوره وي او گودرله به ځي نو چې څوک نارینه په مخه ورشي خپل مړوند مخې ته نیسي او درېږي په دې وضعیت ښایي چې کوم اشنا متاثر شوی وي اوڅه گله بې ور لېږلی وي نو دا ورته وایي چې زه تا ته سلامي ولاړه یم هسې نه چې خپل مخ پټوم ځکه چې مخ په مړوند نه پتېږي رښتیا وایي لمرچاپه گته نه دی پټ کړی دابه دسلامي په وضعیت ولاړه وي. په یوه بله لندۍ کې یومین د خپلې لیلې په پوزه سره ننکۍ گوري اوسپینې خولې ته بې زړه کېږي نو خپله ارزو په دې ډول ورته څرگندوي:

ستا په ننکۍ کې شیطان ناست دی

هره شیبه مې ستا خولگۍ ته لمسونه

دا خو معلومه خبره ده چې دی په چل کې ورځنې خوله غواړي مگر که ورته ووايي چې خوله را کړه یامې ستا خولي ته ډېر زړه کېږي دابه یوه بې لطفه غوښتنه وي اوشعر به نه وي نو دا د شاعر کار دی چې په دې خبره کې خوند پیدا کړي او شعر ورځنې جوړ کاندې نو اول ننکۍ ستایي بیا پکې شیطان کېښوي، وروسته تردې نو ورته وایي چې ستاله خپله کوره دي چې ما په کراره نه پرېږدي او ستا خولگۍ ته مې لمسوي ښایي چې خبرې دشعري سحر په مرسته په هغې اثر کړی وي او هغې هم ویلې وي:

دسپینې خولې واک مې درکړی.....

په پښتو کښې اکثره لنډۍ داسې وي چې دغه راز نازکي او باريکي هم پکښې نه وي اونه له دغسې پيرايونه پکښې کاراخیستل شوی وي مگر په زړه خوږې لکي اوبڼه لطف لري لکه چې یو مین خپلې مینې ته وايي:

که دنيایي شرمونه نه وای

تابه منکی وور زه به تش در سره تلمه

دالنډۍ څومره ساده ده چې هېڅ صنعت هېڅ تخیل پکښې نشته او بې له تشو تلو هغه هم هله چې دنيایي شرم نه وای نور څه نه لري مگر مینه او محبت پکښې ځای لري او دعاظفې ترجماني کوي، نو دمحبت په لاره او دمینې دپاره تش تگ بلکه دتگ ارزو هم لطف لري او په زړه اثر کوي.

په یوه بله لنډۍ کښې یو عاشق خپلې معشوقې ته پیغام استوي چې زه ستاد خو لکۍ په امید درځم او په هر قیمت چې وي غواړم بې نووایي:

که مې اجل ستا په خو لکۍ وي

سبا کفن په سر ترم تاله درځمه

په دې لنډۍ کښې هم دتشیبهاتو اونا زکخیالی څه رنگ نشته مگر رنگ بې څه کوي خوند بې کوره! دخپلې محبوبې برجل ته به ډېر خلک په مختلفو لارو تللی وي خو په دغه ډول چې ددې لنډۍ خاوند اوویونکی ورځي بل څوک به نه وي ورغلی هرڅوک چې چېرته ځي اوسفر کوي نودلارې توبڼه اودسفر سامان له ځانه سره اخلي مگر دی کفن په سرتري او روانېري دا تگ شاعرانه تگ دی چې بې له شاعره دبل چاورته نه پام کېږي او ده به هم له پتنگه زده کړی وي.

دمینې او محبت خبرې که هر څومره ساده او بې ساخته وي هغومره ښې وي په یوه لنډۍ کښې یومین خپلې مینې ته دکور وړانۍ ښېراکوي او ورته وايي:

کور دې نژدې دیدن دې لري

دیوال دې رنگ شه چې وریادې ووینمه

مگر سړی پوهېږي چې دا ښېرا له مینې اومحبتته دی او په دې ښېراو کښې عشق او محبت مضمردی داهم هماغه شان ښېرادې لکه چې یوه مینه خپل مین ته وايي:

توتې توتې په تورو راشې

چې پرهارونه دې گندیم خوله درکومه

نو کوم زخمونه چې دغسې ملهم پیدا کوي سړی به پرې ولې نه خوشحالیږي او ولې به دغسې ښې دعا گانې ښېرا بولي؟ رښتیا هم داده چې دمینې اومحبت خبرې ډېرې خوږې دي که دا خبره هرڅومره مکرره شي بد مه وړی ځکه چې مینه په همدغو مکررو توصیفونو ارزې.

په کومه خبره کښې چې د مینې او محبت جلوه وي هغه که په هر عبارت وي شعر دی او همدغسې خبروته شعر ویل کېږي.

یوه معشوقه بې له کومې تشبیه اواستعارې خپل مین ته وايي:

سترگې مې تاته تورو لې

چې ته رانغلې په سالو بې پاکومه

خوک چې په مینه اومحبت پوهېزي او دشعر حقيقت او هویت ته رسيدلی وي هغه به دا لنډۍ هېڅکله هېره نه کړي او دلورو اشعارو نمونه به يې وگڼي، ځکه چې دعشق او محبت په عالم کښې چانه سترگې تورول اود هغه دنه راتلو په سبب يې بېرته پاکول ډېر لور قيمت لري. يوبل ځای يوارمانجن مين وايي:

زما جانان دې راسره وي

په مادې تيرې دميرو را چلوينه

سړی چې گوري ډېر خلک وينې چې دپيسو دپاره تيرې چلوي او خوک ورته هېڅ نه ملتفت کېږي مگر يومين چې د خپل جانان دوصل په مقابل کښې تيرو چلولو ته تن ردي، دده باراوری تيرې دعشق اوشعر په مانۍ کښې لکېږي او يو يادگار ورځنې پاته کېږي.

«پای»

ADABI BAHSUNA

جرمني ۲۰۱۱ ميلادي كال

www.ulfat.net

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**